

UDK: 94(497.5-3 Istra)"1941/1945"
329.15(497.5-3 Istra)"1941/1945"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 13. 3. 2008.
Prihvaćeno: 6. 4. 2009.

Odnos hrvatskih, slovenskih i talijanskih komunista prema NOP-u i državno-pravnom statusu Istre (1941. - 1945.)

DARKO DUKOVSKI

Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, Republika Hrvatska

Odnos hrvatskih, slovenskih i talijanskih antifašista prema pitanju državno-pravnog statusa Istre u razdoblju od 1942. do 1945. jedno je, čini se, od najsloženijih pitanja hrvatske historiografije uopće. Ne možemo se pohvaliti temeljnim radovima o ovome problemu, ne samo zato što je arhivska građa oskudna, nego i zato što je do sada nedostajalo dobre volje da se ovaj problem sustavnije objasni, a uz to u objašnjenju su sudjelovale političke strukture koje su cjelokupni problem ispolitizirale. Na pitanju statusa Istre ili nekih njezinih dijelova, stalno je postojao sukob dviju, odnosno triju komunističkih partija tijekom rata koji je u poratnim godinama eskalirao u otvoreno neprijateljstvo: slovenske i hrvatske s jedne strane i talijanske s druge strane.

Gljučne riječi: Istra, Drugi svjetski rat, Komunistička partija Hrvatske, Komunistička partija Slovenije, Komunistička partija Italije

Počeci organizacije antifašističkog pokreta otpora i unutarnja diferencijacija antifašističkih snaga

Narodnooslobodilački pokret, odnosno antifašistički pokret otpora u Istri razvijao se u specifičnim društvenim, političkim i vojnim uvjetima, posebno s obzirom na činjenicu da je Istra bila u sastavu talijanske države. Još je uvijek pod znakom pitanja: U kojoj su mjeri najviši organi KP Jugoslavije, KP Hrvatske i KP Slovenije bili zaista angažirani u neposrednoj organizaciji NOP-a u Istri? O tome problemu nalazimo poglavito memoarsku građu onih koji su već potkraj 1941. došli samoinicijativno ili u ime KP Hrvatske u Istru, kako bi pripremili ustanak (ali bez nekih čvršćih dokaza za svoje tvrdnje) i vrlo malo arhivske građe. Ali i ove poznate tvrdnje navode na pomisao da nekakvih žustrih priprema na široj osnovi u prvim počecima aktivnosti nije bilo, a niti ih je u tim okolnostima, moglo biti.¹

¹ Ljubo DRNDIĆ, *Oružje i sloboda Istre: 1941.-1943.*, Zagreb, Pula 1978.; Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (HDAZ), fond Komunističke partije Hrvatske (FKPH), (1942.), 266/6: Izvješće Kotarskog komiteta (KK) KPH Kastav od 12. 1. 1942.

Tvrđnja kakao je organizacija pokreta otpora u Istri započela već 1941. pokrenuta CK KPH je neprovjeriva jer niti jedan dokument do sada ne upućuje na nju. Osobno smatram da je i neistinita te da je partijskim strukturama poslužila kasnije, nakon rata, u političke i propagandne svrhe.² Tek 1942. godine stvoreni su minimalni uvjeti za organizaciju pokreta otpora. Ovaj zaključak potvrđuju dva izvješća Josipa Matasa Abesinca iz studenog i Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje od 7. prosinca 1942. godine.³

Dapače, vjerojatnije je, što potvrđuju i dokumenti, da je CK KPJ zadaću pripreme i širenja NOP-a u Istri (hrvatskom dijelu) povjerio CK KP Slovenije, što je CK KPH prenio dalje organizacijama na terenu, koji se preko svojih povjerenika i postojećih veza trebao povezati s talijanskim kolegama s kojima je od prije održavao vezu.⁴ Iako je proglas Osvobodilne fronte (OF) pozivao na borbu protiv fašizma (uz ostale i stanovništvo Julijske Venecije), do stvaranja pokreta otpora nije došlo. CK KP Slovenije dobio je mandat od Kominterne preko CK KPJ za organizaciju oružane borbe i organizaciju komunističkih ćelija na području Julijske krajine u koju je spadala i Istra, i na onim područjima gdje su živjeli "Slovenci i Hrvati". To dokazuje i pismo Kominterne od 23. kolovoza 1942. u kojem se predlaže: "(...) treba ustanoviti organizacijske jedinice KPS u starim talijanskim rajonima, gdje žive Slovenci i Hrvati – u Istri, Trstu i drugdje (...) razvijanje partizanskog ustanka u tim krajevima nije samo potrebno, već također i nužno."⁵ To više što KPI u uvjetima snažne represije fašističkog režima i većim dijelom uništene organizacije, nije bila u mogućnosti samostalno organizirati pokret otpora, niti su pristajali da KPJ djeluje na talijanskom teritoriju. Računalo se, dakle, s postojećim vezama između Komunističke partije Slovenije (KPS) i Komunističke partije Italije (KPI) i mogućnošću zajedničke akcije oko organizacije oružanoga otpora. CK KP Slovenije potiče i naređuje u prosincu 1942. u pismu s potpisom od Krištof (E. Kardelj) Pokrajinskom komitetu KPS za Slovensko primorje da osniva svoje partijske organizacije "(...) na čitavom području Primorja, Istre gdje žive Hrvati i Slovenci (...)" odnosno KPI tamo gdje žive Talijani. Na poslijetku, CK KPH u svom pismu Okružnom komitetu KPH za Hrvatsko primorje od 2. lipnja 1942. ističe da je CK KPS zadužen za NOP i u hrvatskoj Istri.⁶ O promjenama talijanskih granica u to se vrijeme nije eksplicitno govorilo iako se o tome intenzivno razmišljalo, posebice sa slovenske strane nakon dopuštenja da na talijanskom području organizira svoje partijske ćelije. Mogućnost suradnje KPS i KPI bila je od presudne važnosti za takvo stajalište. Istovremeno u Istri članovi KPH

² *Istra i Slovensko primorje u borbi za slobodu kroz vjekove*, Beograd 1952.; Mario MIKOLIĆ, *Istra 1941.-1947.: Godine velikih preokreta*, Zagreb 2003., 12.

³ Ivo KOVAČIĆ, *Građa za historiju NOP-a u Istri u drugoj polovici 1942. godine, Prva istarska partizanska četa*, Rijeka 1972., 91.-150.; Ljubo DRNDIĆ, n.dj., 54.-56., 58.-65., 76.-77., 79.-81.

⁴ Mario MIKOLIĆ, n. dj., 22.; HDAZ, FKPH, (1942.) 266/62: Pismo CK KPH, OK KPH za Hrvatsko primorje od 2. 6. 1942.

⁵ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda, tom II, knjiga 16, 234.

⁶ M. MIKOLIĆ, n.dj., 22.

nemaju pojma jedni o drugima, a kamoli da imaju neko zajedničko koordinacijsko tijelo. Zato je KPS imala mandat i za hrvatski dio Istre. Međutim, do osnivanja organizacija KPS u hrvatskom dijelu Istre nije došlo kao što nije došlo ni do značajnijega zajedničkog djelovanja slovenskih i talijanskih komunista. Jedini pokušaj zajedničkog djelovanja u Istri bila je epizoda s Ernestom Arbanasom i Oskarom Kovačićem. Parcijalna izvješća, ali i sjećanja odražavaju događaje u ljeto 1941. godine kada u južnu Istru dolazi Trščanin, zagrebački učenik i član komunističke mladeži Ernest Arbanas, inače povezan s članom CK KP Slovenije Oskarom Kovačićem. Osnovna je zadaća ove dvojice komunista bila pokušati približiti antifašiste i komuniste bez obzira na nacionalnu pripadnost u zajedničke antifašističke organizacije te ih povezati u jedinstvenu organizaciju pokreta otpora. To nam je u mnogim segmentima i dalje ostalo nepoznato. Sve te ćelije antifašističkog pokreta nisu bile čvrsto povezane, a još manje aktivne iako su postojale od sjevera do juga Istre. Uostalom mnoge su bile provaljene ili su bile pod kontrolom fašističke tajne političke policije – OVRA-e (Organizzazione per la Vigilanza e la Repressione dell'Antifascismo). Na poslijetku i njihov je pokušaj završio uhićenjem u Trstu potkraj 1941. godine. Dakle, ni KPS ni KPH nisu baš bile uspješne u svom radu u Istri do sredine 1943. godine.⁷

Od srpnja 1941. do ljeta 1942. u Istru se vraćaju ili bivaju s namjerom poslani Istrani, Hrvati, komunisti iz NDH i dijelova Hrvatske pod talijanskom okupacijom.⁸ Tako u drugoj polovini 1942. u Istri djeluje pet aktivista KPH koji su, prema vlastitim iskazima, samostalno i ne znajući jedni za druge, radili na političkim pripremama za oružani ustanak.⁹ Osim Josipa Matasa kojega je u Istru poslao Okružni komitet KPH za Hrvatsko primorje, ostali nisu pripadali nikakvim organima jer ih nije bilo. U Istru su došli samoinicijativno nakon proglašenja NDH. Svatko za sebe pokušava i u pojedinim dijelovima Istre organizirani ćelije NOP-a. U početku nisu imali vezu s nikakvim partijskim organima. To su radili u sklopu globalne politike antifašističke borbe.

Istodobno talijanski komunisti, iako djeluju u ilegali, ne pokušavaju organizirati pokret otpora slijedeći stranačku direktivu “čekanja povoljnog trenutka”, odnosno izbjegavanja aktivnosti koje bi mogle dovesti do policijske reakcije i uništenja stranačkih struktura koje su ionako pretrpjele teške provale ili su ostale nepovezane. Stoga se oni i dalje povremeno bave manjim promidžbenim akcijama. Uz to, veći dio ćelija KPI kontrolirala je OVRA. Opet, organizacije KPI gube dobar dio članstva u vojnim mobilizacijama. Većina ih je završila u Sjevernoj Africi, Grčkoj i Albaniji. Talijanski su građanski antifašisti u Istri potpuno izolirani i nemaju organizaciju koja bi ih povezivala, što znači da su

⁷ Isto.

⁸ Iz Splita su se krajem prosinca 1941. u Istru vratili Ante (nije tada bio član KPH) i Ljubo Drndić naselivši se u selu Karojbi. Nakon njih, u ljeto 1942. u Istru dolazi i Josip Matas. Samo je Matas bio delegiran od Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje.

⁹ To su Ljubo i Ante Drndić, djelovali na Pazinštini; Ante Cerovac na Bužeštinu; Božo Kalčić, koji je uspio dezertirati iz talijanske vojske na Poreštini, dok je Josip Matas djelovao na Labinštini i Puljštini, ali nešto kasnije.

bili politički potpuno neaktivni. Zato i ne mogu sudjelovati u stvaranju pokreta otpora. Ostali su tako samo ovi malobrojni, ali agilni članovi KP Hrvatske koji se još nisu kompromitirali u policiji.

Kako oni na samom početku nisu bili međusobno povezani, radili su prema vlastitim idejama i inicijativama, oprezno šireći krug poznanstava preko rodbinskih veza. Time je barem bila zajamčena tajnost rada. U tim kontaktima oni su prenosili ideju oružanog ustanka onako kako ju je u to vrijeme globalno osmislila CK KPJ, odnosno CK KP Hrvatske. Do ljeta 1942., s dosta uspjeha ostvaren je zadatak stvaranja ilegalnih organizacija NOP-a u Labinu, Puli, Svetvinčentu, Žminju i Pazinu. Uglavnom su to bili tzv. "punktovi" (koji nemaju istu funkciju kao oni iz 1944. godine) u kojima su povjerljivi ljudi pokreta prikupljali vojnu opremu, lijekove i sl. Kretanje i kontakti organizatora ustanka u su bili ograničeni zbog mnogobrojnih prepreka. Ponajviše zbog razgranatosti talijanske tajne policije i doušničke mreže. Nemogućnost čvršćeg povezivanja ionako malobrojnih, provjerenih i povjerljivih ljudi, povezano je s velikim provalama tijekom druge polovice 1942. i početkom 1943. kada fašistička tajna policija uhićuje veći broj ključnih ljudi KPI.¹⁰ Također, Istra je, kako to dobro primjećuje Mario Mikolić, "(...) i za Istrane emigrante bila nepoznati teren, a kamoli za one koji bi u Istri bili potpuni stranci".¹¹

U Rovinj i Poreč hrvatski komunisti u prvo vrijeme ne uspijevaju prodrijeti zbog nemogućnosti uspostavljanja stalnije veze s organizacijama talijanskih komunista koji su se u prvo vrijeme nakon teških provala povukli u duboku ilegalu i pasivnost. S druge su se strane među njima još uvijek nalazili ubačeni policijski doušnici koji su svojom djelatnošću nanosili velike štete ne samo talijanskom komunističkom pokretu, već i tek stvorenim organizacijama NOP-a. Opet, s druge strane bilo je prirodno obratiti se njima za pomoć vjerujući da postoje uvjeti stvaranja zajedničkog pokreta otpora, o više što u to vrijeme CK KPH ima ozbiljnih problema u Hrvatskoj pa se nije mogao posvetiti organizaciji NOP-a u Istri.

Ponegdje, kao primjerice u Labinu, zametke organizacije NOP-a činili su članovi KPI (Hrvati i Talijani) koji se nisu slagali s politikom čekanja i koji su se odazvali pozivu KP Hrvatske (nakon kraćeg boravka Marija Špilera tijekom 1942.). Formalno oni još uvijek nisu bili članovi KPH. U prvo se vrijeme nije htjelo povrijediti načelo teritorijalnosti i domicilnosti talijanskoga komunističkog pokreta, ali se isto tako nije moglo ni čekati i odgađati pripreme za ustanak.¹²

Drugi je problem organizacije NOP-a nedostatak kadrova i potencijalnih članova pokreta, zbog velikog broja novačenih mladih ljudi u talijansku vojsku, a koje su upravo s tom namjerom vojne vlasti odvele u *radne bataljune*

¹⁰ Herman BURŠIĆ, "Provala organizacije NOP-a 1942. godine na Pazinštini", *Pazinski memorijal* (PM), III, Pazin 1972., 59.

¹¹ M. MIKOLIĆ, n. dj. 15.

¹² *Isto*, 21.

izvan Istre. Povezivanje KPH i KPS kao i KPI nije uspjelo, već se sve završilo na površnim kontaktima, pokušajima i provalama. Kontakti predstavnika triju komunističkih stranaka ne mogu se smatrati uspostavljanjem čvršće i dugotrajnije veze.¹³ Kako god bilo, povezivanje komunističkih aktivista u Istri s vodstvom Okružnog komiteta (OK) KPH za Hrvatsko primorje kao nadređenim partijskim organom, koji više samoinicijativno nego upućivanjem pokušava povezati konce i u Istri, izvršeno je tek u proljeće 1943. godine, iako se to pokušava još od lipnja 1942.¹⁴ Dakle, od lipnja 1942. do travnja 1943. moralo je doći do nekakve razmjene pisama između CK KPH i CK KPS u kojemu se utvrđuje formalna nadležnost, iako je "službeno" CK KPS i dalje bio zadužen za Istru. Činjenica je da su oba CK radila na organizaciji NOP-a u Istri, uglavnom svaki na svome području koji se približno poklapa s etničkim granicama.

O iskustvima oružanog otpora koji je već počeo u Hrvatskoj, hrvatski komunisti u Istri nisu mnogo znali. Tek nešto više od onoga što su znali kad su dolazili u Istru. Bio je to ipak ilegalan rad, iako su se svi akteri po Istri jedno vrijeme mogli posve legalno kretati. Fašistička tajna policija u početku nije znala njihov puni identitet niti nešto više o njihovoj djelatnosti iako su znali da neki politički aktivisti postoje. Zato su preko svojih doušnika odmah pokušavali nešto više saznati, a s vremenom su i saznavali.¹⁵

Nakon prvih rijetkih tajnih kontakata s istarskim povratnicima tijekom 1942. počele su se, kod onih upućenijih, stvarati slabe ali ipak nekakve pretpostavke za organiziranje jezgre pokreta otpora. U tom će smislu uspjesi slovenskih partizanskih jedinica manjeg opseg uz bivšu jugoslavensko-talijansku granicu, koji su se pročuli po Istri, biti od velikog značaja za razvoj NOP-a na ovim prostorima.¹⁶ Stoga ih logistički podupire i riječka organizacija KPH. Krajem lipnja ili početkom srpnja 1942. godine iz *Brkinske čete* došlo je (koja je bila razbijena tijekom talijanske ofenzive) u Kastav nekoliko partizana kako bi se ustrojila vojna postrojba koja bi bila vezana uz Istru i sastavljena od Istrana.¹⁷

Akcija slovenskih i hrvatskih partizana oko omasovljenja oružanog pokreta otpora (kao ni druge akcije kasnije) nije prošla bez gubitaka. OVRA je već primijetila i pratila kretanja nepoznatih osoba i nakon kraćeg praćenja, te

¹³ M. MIKOLIĆ, "Politički motivi i međunarodni odjek odluka NOP-a o sjedinjenju Istre s Jugoslavijom 1943.", PM, XVIII, Pazin 1989., 183.

¹⁴ HDAZ, FKPH (1942.), 266/86: Pismo OK KPH za Hrvatsko primorje CK KPH od 13. lipnja 1942.; 266/112: Pismo OK KPH za Hrvatsko primorje CK KPH od 25. lipnja 1942.

¹⁵ H. BURŠIĆ, "Provala organizacije NOP-a 1942. godine na Pazinštini", PM, III, Pazin 1972., 59.-44, 53., 95.

¹⁶ Ivan BROZINA-SLOVAN, Put Prve istarske brigade Vladimir Gortan, knj. I, Pula, s.a. 12.-15.: Tako se primjerice potkraj 1941. i početkom 1942. na području oko Ilirske Bistrice i Vipave nalazilo nekoliko desetaka partizana okupljenih u Prvoj primorskoj Tomšičevoj četi, dok se u travnju 1942. na Nanosu osnivaju dvije postrojbe tzv. Vipavska i Brkinska četa, od kojih je ova posljednja imala važnu ulogu u novačenju Hrvata i Slovenaca u sjevernoj Istri.

¹⁷ *Isto*, 17.: Partizane vodi Ivan Brozina-Slovan.

vjerojatno i izdaje, uhitila važne osobe za razvoj NOP-a, koji su krajem 1942. godine strijeljani u Rimu.¹⁸

Tijekom druge polovice 1942. godine počinje nova faza u razvoju NOP-a u Istri. Nakon polovičnog uspjeha organizacije vojnih postrojbi, slabe koordinacije i neiskustva prešlo se na organizaciju logističkih punktova, narodnooslobodilačkih odbora i mreže povjerenika (koji su imali zadaću da u skladu s mogućnostima organiziraju narodnooslobodilačke odbore, (NOO)). To je vrijeme kada CK KPH preko OK KPH za Hrvatsko primorje pokušava preuzeti odgovornost za organizaciju NOP-a u Istri.¹⁹ U tom smislu malobrojne članove KPH na terenu potiče na rad na organizaciji NOP-a bez obzira na organizacije KPI i pravo prvenstva KPS. Ta će činjenica biti presudna u stjecanju političke i organizacijske prednosti pred inertnim, pasivnim i zbunjenim članstvom KPI koji je dva puta 1942. i 1943. bio pogođen velikim provalama. Naime, zajednički *pokrajinski komitet* za Istru i Goricu s hrvatskim i slovenskim komunistima, čije je osnivanje planiralo vodstvo NOP-a, nije stvoren pa je OK KPH za Hrvatsko primorje ušao u pregovore s CK KPS (poštujući prvenstvo koje su slovenski komunisti dobili od CK KPJ) u kojem je nudio suradnju za organizirani rad u Istri. To potvrđuje da su, iako nisu bili odgovorni za rad u Istri, bili politički zainteresirani. Sredinom 1942. čak u Istru upućuje nekolicinu mlađih komunista kako bi se uključili u organizaciju NOP-a. Polovicom srpnja 1942. vjerojatno je došlo do razmjene pisama između CK KPS i OK KPH za Hrvatsko primorje a onda i CK KPH jer se u pismu OK KPH za Hrvatsko primorje "Viktoru" (možda Bubnju) od 15. srpnja 1942. navodi kako su dobili dužnost "prodiranja u Istru".²⁰ Međutim, djelatnost članova KPH u Istri bila je i dalje povezana sa silnim teškoćama. Prvo i najvažnije: još uvijek nije postojalo političko, a ni vojno vodstvo za Istru.²¹ Za razliku od hrvatskog dijela Istre u kojemu od sredine 1942. do proljeća 1943. nije bila organizirana ni jedna organizacija KPH (ima tek 8 partijaca), a organizacije KPI tada još nisu bile prihvatile NOP kao svoj program, u slovenskom dijelu Istre, slovenski su komunisti već do travnja 1942. organizirali oko 100 odbora Osvobodilne fronte (OF), a djelovalo je čak 53 člana KPS.²²

¹⁸ Mošu Albaharija i Mira Grakalića; Ivan Brozina-Slovan, n. dj.: Za zapovjednika čete postavljen je španjolski borac Anton Raspor rodom iz Klane. Nakon ovoga teškoga gubitka i značajnog udara za NOP, oružane partizanske postrojbe zbog sigurnosti su se premjestile na Lisinu i Planik gdje je tek početkom rujna 1942. kraj Gerova osnovana "V. četa za Istru" (II. bataljuna Vladimira Gortana, II. primorsko-goranskog partizanskog odreda V. operativne zone).

¹⁹ M. MIKOLIĆ, *Istra 1941. - 1947.: Godine velikih preokreta*, Zagreb 2003., 25.-26.; HDAZ, FKPH, (1942), 266/98, Pismo OK KPH za Hrvatsko primorje CK KPS-u od 19. 6. 1942.

²⁰ Isto, 27-28.; HDAZ, FKPH, (1942), 266/86, Pismo OK KPH za Hrvatsko primorje CK KPH od 13. 6. 1943; 266/158.

²¹ HDAZ, FKPH (1943.) 18/163: Izvješće OK KPH za Hrvatsko primorje, CK KPH od 1.1. 1943.

²² HDAZ, FKPH (1943.), 269/475: Pismo-Izvješće Ljube Drndića OK KPH za Hrvatsko primorje od 11. 5. 1943.; Tone Ferenc, *Kapitulacija Italije in narodnosvobodilna borba na Primorskem*, Maribor, 1967., 106.

Početakom 1943. počinje se s organizacijskim ustrojem KPH u Istri i ono vrlo sporo i teško napreduje. Josip Matas, koji je u ime OK KPH za Hrvatsko primorje dobio zadaću organizacije KPH u Istri, u svojim izvješćima to i potvrđuje. Sredinom veljače 1943. u Istri su bila formirana tek četiri mjesna komiteta KPH i to za područje Pule, Svetvinčente, Pazina i Labina, a nešto kasnije uspostavljaju se mjesni komiteti u Medulinu, Valturi, Marčani, Krnici, Vodnjanu, Fažani, Peroju, Balama, Žminju, Barbanu i Rovinju (labinska je organizacija radila po direktivama KPI). Nekoliko mjeseci kasnije broj se mjesnih komiteta se udvostručio. Istodobno se organiziraju i NOO-i. Međutim, jedinstvenog vodstva još uvijek nije bilo. Matas početkom ožujka 1943. izvješćuje OK KPH za Hrvatsko primorje u ime nekakvoga Kotarskoga komiteta KPH za Istru ali vjerujemo da je to bila tada tek njegova namjera.²³ Tijekom travnja i svibnja s dolaskom Silva Milenića Lovre, kojega je u Istru poslao OK KPH za Hrvatsko primorje, učvršćuje se partijska organizacija Privremenoga rukovodstva za Istru. Istra je podijeljena na sedam sektora, odnosno baza.²⁴ Međutim ono što je bilo važnije jest činjenica da su neki mlađi članovi KPI pristupili KPH ili prihvatili program NOP-a.²⁵ Privremeno rukovodstvo za Istru, nakon potvrde CK KPH, odnosno OK KPH za Hrvatsko primorje u srpnju 1943. moglo je preuzeti funkciju partijskog vodstva KPH za hrvatsku Istru.²⁶ U uvjetima ilegale trebalo je koordinirati rad ostalih partijskih organizacija. Dva mjeseca (do kapitulacije Italije i narodnoga ustanka) nisu bila dovoljna za uspostavljanje stalnih i čvrstih veza.²⁷

Na poslijetku, pokazalo se, u smislu promjene državno-pravnog statusa Istre, kasnije oportunijim osnivanje NOO-a kao paralelne vlasti u Istri jer su oni bili bolji zalog tih promjena od organizacija KPH. Potkraj kolovoza 1943. osnovana su vodstva SKOJ-a i USAOH-a i ono što je najvažnije - Okružni NOO za Istru.²⁸

Odnosi hrvatskih, slovenskih i talijanskih komunista prema NOP-u

Razvitkom pokreta otpora pokazala se 1942. godine potreba da se najprije uspostave, a onda i srede zbunjujući odnosi između hrvatskih i talijanskih komunista na crti prihvaćanja NOP-a, što je tada bilo u suprotnosti s programom KPI. Veze su uglavnom bile prekinute kao zaštitna mjera od čestih provala. Uspostavljanje veze s tršćanskom federacijom KPI početkom rujna 1942. rezultiralo je uhićenjem dvojice važnih partijskih terenskih radnika, Marija Špilera i Mije Pikunića, a nedugo zatim uslijedit će provala u svim organizacijama i

²³ M. MIKOLIĆ, *Istra 1941.-1947...*, 60-61.

²⁴ Antun GIRON, *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*, Rijeka 2004., 128.

²⁵ M. MIKOLIĆ, n. dj., 61-62.

²⁶ A. GIRON, n. dj., 129.

²⁷ M. MIKOLIĆ, *Istra 1941. - 1947...*, 72

²⁸ HDAZ, FKPH (1943.), 270/612:Izvješće Silva Milenića-Lovre OK KPH za Hrvatsko primorje od 28. 8. 1943.

bit će uhićeno više od 150 osoba pod sumnjom da su komunistički pristaše ili simpatizeri.²⁹ U zatvorima uglavnom završavaju oni članovi KPI koji su pokazali simpatije i odobravanje politike KPH.³⁰ Je li to bila baš koincidencija, smišljena akcija OVRA-e kojom se htjelo spriječiti širenje NOP-a ili isprovocirana izdaja istarskoga talijanskoga komunističkog vodstva ostat će, čini se, zauvijek tajnom. Osobno mi se čini da je talijanska fašistička policija preventivno uhitila sve one koje je nadzirala zbog sumnje u antidržavnu djelatnost. Optužbe za izdaju dolazile su i s jedne i s druge strane. Posebno su kao "oportunisti" i izdajnici bili označeni sekretar KPI na Labinštini Lelio Zustovich, sekretar pulske partijske organizacije Edoardo Dorigo, član vodstva KPI u Pazinu Atilio Zovich i jedan od vođa rovinjskih komunista Antonio Budicin.³¹ Zato je jedno od važnih pitanja za hrvatske komunističke aktiviste u Istri, u drugoj polovici 1942. i prvoj polovici 1943. bilo definiranje odnosa s talijanskim komunistima. Uz to, morali su voditi računa o činjenici da u Istri žive i Talijani i da oni imaju svoju komunističku stranku. Iz te spoznaje morala je proizaći logična odluka o stvaranju najšire antifašističke fronte, odnosno pokret otpora se morao pokušati izgraditi na suradnji i povjerenju ove dvije komunističke stranke kao bliskih političkih čimbenika istarskoga antifašizma. Slovenski su komunisti nakon neuspjelog pokušaja povezivanja s talijanskim komunistima razvili svoju organizaciju. Naravno, kao i u hrvatskom dijelu Istre, pojedini su Talijani, članovi KPI prišli KPS i prihvatili politiku Osvobodilne fronte. Nema čvrstih dokaza da su se, u to vrijeme održavali kontakti slovenskih i hrvatskih komunista, osim izvještaja Silva Milenića-Lovre od 10. svibnja 1943. u kojem navješćuje suradnju sa slovenskim komunistima iz slovenskog dijela Istre i razgraničenje političkog i vojnog djelovanja.³² Čvršće povezivanje slovenskog i hrvatskog NOP-a dogodilo se jedino preko vojne linije u zajedničkim vojnim postrojbama ili tijekom novačenja, ali to tek kasnije, tijekom 1944. godine. Milenić u svom drugom izvješću od 20. svibnja izvješćuje OK KPH da u slovenskom dijelu Istre KPS brže radi na organizaciji iako i oni imaju problema s nedostatkom iskusnih kadrova.³³ Na poslijetku, potkraj listopada 1943. u cijeloj Istri je organizirano 40 članova KPH i 30 kandidata za članstvo.³⁴

Neki talijanski autori poput Pietra Secchije ustvrđuju da je KPH ignorirao organizacije KPI, što je samo djelomice istina, ako je riječ o onim organizaci-

²⁹ Prije njih su na sličan način uhićeni hrvatski komunisti Giorgio Sestan, Franc Gregorič, Čedo Bertoša te Moša Albahari i Miro Grakalić od kojih su ova posljednja dvojica nakon kratkog suđenja krajem 1942. strijeljani u Rimu.

³⁰ H. BURŠIĆ, "Provala organizacije NOP-a 1942. godine na Pazinštini", PM, III, Pazin 1972., 47.-64.; Isti, Razvitak i provala organizacije NOP-a na Pazinštini u 1943. godini, PM, V, Pazin, 1976., 131-149.; Zbornik NOR-a, sv. XIII, knj.2, Beograd 1972, dok. 75., 495.-497.; Povijesni muzej Istre (PMI), kutija: Talijanska policija- Aktivnost komunista u Pazinu, 1942.; 1943.

³¹ Giacomo URBINZ, "Sjećanje na oslobodilačku borbu partizana u Istri 1943.-1944. godine", PM, VII., Pazin 1977. 27.-36.; Antonio BUDICIN, *Nemico del popolo: un comunista vittima del comunismo*, Trieste 1995. 41.

³² A. GIRON, n. dj., 129.

³³ HDAZ, FKPH (1943.), 269/475.

³⁴ HDAZ, FKPH (1943.), 29/1827: Izvješće Mate Kršula CK KPH od 18. 11. 1943.

jama u kojima su se dogodile provale ili organizacijama koje su bile pasivne.³⁵ Takvo stajalište KPH prema KPI nije karakteristično za razdoblje 1941. - 1943., već kasnije kada je NOP bio već dovoljno razvijen da nije trebao "pomoć" talijanskih komunista, a i pitanje sudbine Istre nakon rata bilo je već mnogo jasnije i odlučnije. U tom ratnom vremenu nije bilo vremena niti mogućnosti za formalne dogovore suradnje dviju komunističkih stranaka. Ako ih je i bilo, sve je završilo na nesuglasicama i sumnjom.³⁶ Nacionalno pitanje nije bilo do kraja definirano, a svaka od nazočnih stranaka smatrala je da ima pravo prvenstva na istarskom području.³⁷

Najbolji je primjer odnosa članova KPH prema KPI na Labinštini. KPI je na Labinštini imala svoju ilegalnu organizaciju još između dvaju svjetskih ratova. Vodstvo talijanskih komunista smatralo je, u skladu sa zastarjelom linijom Kominterne, da nacionalno pitanje za komuniste nije bitno jer je težište bilo na klasnom oslobođenju. Osim toga, ova je postavka bila u skladu s proklamiranim internacionalizmom komunističkog pokreta. Stoga talijanski komunisti nisu primjereno (zaštitnički) reagirali na fašističku nacionalno-zatiračku politiku kojom se pokušalo asimilirati hrvatsko stanovništvo, posebice oko pitanja jezika, promjena prezimena i toponima i sl. Zbog toga, ali i zato što je KPI robovala tradicionalnim dogmama o ulozi seljaka u revoluciji (njima su revolucionarne snage, prema sovjetskom obrascu, u Istri bili samo industrijski radnici i rudari), nikada se nije uspjela značajnije učvrstiti u hrvatskim selima. Stoga komunizam u Istri između dvaju svjetskih ratova i nije prihvatila većina hrvatskog stanovništva. Pogreška je bila nepopravljiva jer se klasno pitanje postavljalo uvijek uz nacionalno, a najveći dio stanovništva koji je bio "klasno izrabljiv" bili su upravo Hrvati. Naime, oni su većinom pripadali seljačkim i radničkim slojevima istarskog stanovništva.

Na Labinštini je ulogu posrednika između dviju komunističkih stranaka preuzeo delegat OK KPH za Hrvatsko primorje Silvo Milenić-Lovro koji je na teren Istre stigao (nakon M. Špilera, K. Paliske i J. Matasa) tek u travnju 1943. U tom smislu Milenić je razgovarao s Lelijom Zustovichem, osnivačem komunističke organizacije na Labinštini, sekretarom KPI za zonu Labin, karizmatikom osobom talijanskih komunista Labinštine. Bio je to komunist staroga kova. Njegovo je poštenje i predanost komunističkom pokretu bilo neupitno, iako su ga zbog političkih razloga često ocrnjivali neki članovi KPH kao izdajnika i policijskog konfidenta (zbog velikih provala na Labinštini u svibnju i lipnju 1943.). Njegovo shvaćanje komunističkog pokreta, kao i smjernice političkog djelovanja, temelje se na utvrđenim dogmama komunističke Internacionalne. No, ono što je najvažnije u opisu njegova političkog profila, bar kako ga je u svojem izvješću opisao Silvo Milenić potkraj kolovoza 1943., jest njegova

³⁵ Pietro SECCHIA, "Il Partito comunista italiano e la guerra di Liberazione 1943-1945", *Annali XXX/1971*, Varese 1973., 166.

³⁶ Metod MIKUŽ, "Boji Komunističke partije Jugoslavije za zahodne meje od 1941. do 1945.", *Zgodovinski časopis*, XII-XIII, Ljubljana, 1958.-1959., 15.

³⁷ P. SECCHIA. n. dj., 166.

tvrdoglavost, krutost i nesnalaženje u novim političkim uvjetima koji ne trpe odlaganje akcije.³⁸

Kako, ipak, na početku uspostavljenih kontakata s KPH ne bi prekinuo suradnju, Zustovich je formalno pristao na suradnju, ali se i dalje ponašao u skladu s partijskim direktivama KPI. Istovremeno u travnju 1943. "Puležan" Giacomo Urbinz, član KPI koji je prihvatio program KPH, pokušava uvjeriti svoje stranačke kolege i vodeću osobu pulskih komunista Edoarda Doriga u potrebu oružane borbe. Međutim, on se u skladu s politikom čekanja svoje partijske središnjice tome otvoreno suprotstavio.³⁹ Problem Zustovicha i Doriga je bio u njihovu tumačenju naputka i stajališta Tršćanske federacije KPI iz prosinca 1942. koje im je prenio delegat Tršćanske federacije KPI Umberto Massola, koje je dopuštalo da se tamo, gdje živi kompaktno slovensko i hrvatsko stanovništvo, osnivaju organizacije KPS i KPH, a tamo gdje je talijansko stanovništvo u većini, treba zadržati organizacije KPI koje i dalje ostaju u nadležnosti CK KPI.⁴⁰ I jedan i drugi su u svojim organizacijskim zonama bili čvrsto uvjereni da je većinsko stanovništvo talijansko, što bi značilo da njihove organizacije ostaju domicilne te da ne bi trebali ući u organizaciju KPH.

Nakon kapitulacije Italije u vrijeme općeg ustanka i svekolike euforije, ovi su se negativni odnosi, umjesto očekivanog poboljšanja, još više zaoštrili. Komunističko vodstvo u Istri očekivalo je jasno opredjeljenje talijanskih komunista protiv njemačkog okupatora na platformi proklamiranoga antifašizma, no oni su se opredijelili za politiku čekanja s tendencijom očuvanja stranačkih organizacija i kadrova. Ipak, nekolicina talijanskih komunista zbog straha od uhićenja i dolaska Nijemaca već 11. rujna napustila je gradove i priključila se NOP-u.⁴¹ Njihov je odlazak imao značajan utjecaja na aktivnost mlađih članova talijanskih komunističkih organizacija.

U čemu je nesporazum? Nesporazum, a onda i veliki problem nastaje zbog prava prvenstva u antifašističkome pokretu, ali i zbog posve različitih i suprotnih ciljeva. Odluku o tome morala je donijeti Kominterna te ona kontrolu nad radom KPI u Julijskoj krajini, pa tako i u Istri povjerava KPJ, koji to pravo prebacuje na KPS, odnosno kasnije za hrvatski dio Istre na KPH.⁴² Ipak, temelj međusobnoga nerazumijevanja i sukobljavanja hrvatskih i talijanskih komunista nakon rujanskih događaja 1943. bilo je različito gledanje na državno-pravni status Istre. Iz proglašenja od 13. rujna 1943. jasno se vidi da istarski Hrvati koje su podržavali hrvatski komunisti, Istru vide u sklopu Hrvatske, ili iz

³⁸ Vinko ANTIĆ, *Razvoj komunističkog pokreta u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Istri, 1941.-1943.*, Istra, Hrvatsko primorje i Gorski kotar, Rijeka 1980., 168.

³⁹ G. URBINIZ, "Sjećanje na oslobodilačku borbu partizana u Istri 1943.-1944. godine", PM, VII., Pazin, 1977. 27.-36.

⁴⁰ Paolo SPRIANO, *Storia del Partito comunista italiano: La fine del fascismo dalla riscossa operaia alla lotta armata*, Torini 1975., 132.

⁴¹ Isto, 28. Bili su to Giacomo Urbinz, Alfredo Stiglich, Bruno Cos, Giulio Revelante, Marcelo Snidarsich, Mario Lanza, Pino Budicin, Aldo Rismondo.

⁴² Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda, 2/5 dok. 166; Isto, 242.; 6/2, 234.

proglasa 11. rujna kojim Slovenci Slovensko primorje vide u sklopu ujedinjene Slovenije, dok su talijanski komunisti držali da je Istra neupitno i nedvojbeno dio talijanske države ne prihvaćajući činjenicu da u Istri živi većinsko hrvatsko stanovništvo te se prednost daje osnivanju organizacija KPH.

Stajalište talijanskih komunista prema općoj političkoj situaciji i oružano-me antifašističkom ustanku nije odgovarao hrvatskim komunistima koji su na talijanske kolege sve više gledali kao na one koji kočuju razvoj ustanka i pokreta otpora, a kasnije i kao na neprijatelje.⁴³

Prema mišljenju Lelija Zustovicha, vodstvo KPH za Istru nije imalo pravo djelovati na teritoriju koji pokriva KPI. Odbili su suradnju s KPH oko organizacije oružanog otpora, obrazlažući svoje stajalište zaključkom kako nije pogodno vrijeme za oružanu borbu te da hrvatski komunisti impliciraju nacionalističke pretenzije na Istru.⁴⁴

Sve akcije mladih komunista Hrvata i Talijana protiv fašizma, pa bilo to i ispisivanje parola poput: "Živjelo jedinstvo Talijana i Hrvata Istre" doživjele su kritiku Zustovicha jer se time navodno samo izazivaju fašističke vlasti, a ne ostvaruje nikakva politička korist. NOP je u tom smislu za njega bio štetan u procesu stalne klasne borbe. Kako je to borba za nacionalno oslobođenje, prema njegovu mišljenju, radnici tu nemaju što tražiti. Oni su po njemu bili nositelji socijalnih, a ne nacionalnih promjena. Takvo razmišljanje Lelija Zustovicha i još nekih vođa talijanskih komunista dovelo je do udaljavanja od samog članstva koje je postupno prelazilo u KPH.⁴⁵ Sam Zustovich je i dalje zastupao politiku čekanja i čuvanja kadrova, i vodio se komunističkom dogmom koja je tada još uvijek vrijedila posebice u starijih komunistima (to nije bila rijetkost kod većine članova) da revolucije počinju u gradovima i tvornicama (po uzoru na Oktobarsku revoluciju), a ne u šumi. Smatrao je da komunisti moraju biti anacionalni, odnosno internacionalisti i smetalo mu je što članovi KPH pokazuju nacionalnu svijest, posebice nakon što su počele izlaziti prve partizanske novine na hrvatskom jeziku.⁴⁶

U načelu, promatrajući ovaj sukob iz kuta komunističkog učenja, oni su bili čak i u pravu jer su tako godinama bili odgajani u okruženju dogmatskog prihvaćanja Marxovih, Engelsovih, Lenjinovih i Staljinovih djela, stroge stranačke stege i internacionalizma. U tom smislu i E. Dorigo, i L. Zustovich i A.

⁴³ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda, 6/2, 234.

⁴⁴ Konačno, svim talijanskim komunistima zajednička je doslovno shvaćena ideja internacionalizma prema kojoj su komunistima ideja nacije, domovine drugorazredni ciljevi. Stoga su vođe talijanskih komunista smatrali da njihovi članovi ne nose nacionalna obilježja i imena, već da se opredjeljuju teritorijalno kao Istriani ili Fiumani. Tako se na regionalnoj razini počeo nametati pojam *Istrijan* koji je pokušao umanjiti oštro postavljen problem nacionalnog pitanja, koji su postavili Hrvati.

⁴⁵ Petar STRČIĆ, "Lelio Zustovich i revolucionarni pokret u Istri između dva svjetska rata", *Radnički pokret na Labinštini 1921. - 1941. sa širim osvrtom na Istru*, Labin, Rijeka 1981., 343.-355.; A. GIRON, n. dj. 132.-133.

⁴⁶ H. BURŠIĆ, "Općina Labin u NOB-u 1941. - 1943.", *Radnički pokret i NOB općine Labin*, Rijeka 1980., 148.

Budicin ostali su dosljedni svojim uvjerenjima i jednostavno mogli prihvatiti nadolazeće promjene. Njihova je sudbina kao političara u ratnim vremenima bila zapečaćena. No, upravo zahvaljujući ovoj pasivnosti član KPH Josip Matas-Andrić, jedan od komunističkih “tvrdolinijaša” uspijeva na Labinštini stvoriti prve komunističke organizacije koje su upornim političkim radom i razgovorima “krale” članove talijanskoj komunističkoj organizaciji. U studenome 1942. Josip Matas piše OK KPH za Hrvatsko primorje, o situaciji u Labinu namjerno iskrivljujući istinu i ocrnjujući članove KPI: “(...) U Labinu drugovi su oportunisti, jer su pod direktivama Talijanske partije i do sada nisu radili s nama. Sekretar iz rajona Vineža je jedna pijanica i koči rad, tako i sekretar M. K. (Mjesni komitet, op. a.) Labin koči rad. Oni tumače drugovima koji pripadaju njima da ćemo ih mi upropastiti jer da mi jako forsiramo rad na osnivanju NOO-a, sa omladinom itd. Uspio sam organizaciju Šumbera pridobiti za našu stranu i tražili su rascjep sa talijanskom KP ako budu kočili rad i tako se držali prema narodnooslobodilačkoj borbi.”⁴⁷

Istina je da vodstvo KPI u Labinu nije prihvatilo suradnju, ali nije istina da su svi komunisti u Labinu bili “oportunisti” niti je istina da je sekretar rajonske organizacije KPI Vinež Anton Ravnić bio “alkoholičar” (vjerojatno ga se htjelo diskreditirati), ali je istina da je bio pod utjecajem Lelia Zustovicha, što je i normalno jer se podvrgavao stranačkoj stezi.

Početak studenog 1943., vjerojatno nakon ovoga pisma, došlo je do stvaranja “kotarskog vodstva NOP-a” za Labinštinu što znači da nije riječ samo o partijskoj, već i vojno-civilnoj strukturi pokreta pazeći da se u potpunosti ne prekinu odnosi s talijanskim komunistima. Čak i partijske organizacije koje su u potpunosti prešle na stranu KPH nisu se odmah odvajale od KPI.

Prisutnost Zustovicha u Istri počelo je zadavati hrvatskim komunistima veliki problem. Pozicija Zustovicha bila je za hrvatske komuniste opasna jer je i uz stalni pritisak članova KPH imao značajni utjecaj među labinskim komunistima i radnicima. Stoga je odlučeno da ga se “skloni” zajedno s još dvojicom njegovih navodnih istomišljenika (među njima i Nicolo Pitacco, što je bila potpuno pogrešna procjena) s toga terena i pošalje u partizane iz kojih se nakon oslobođenja nije vratio. Službena je verzija bila da je poginuo prilikom jednoga njemačkog napada na njegovu postrojbu. Zapravo je bio uhićen i interniran na partizanski teritorij u Gorskom kotaru gdje mu se gubi trag.⁴⁸ Sam Nicolo Pitacco, koji je među mnogobrojnom omladinom “(...) s toliko mladenačkog žara vjerovao u pravednu stvar(...)”, priključio se “po kazni” Oblasnog komiteta KPH za Istru, partizanima.⁴⁹

Prvih dana ustanka i oni talijanski komunisti koji su u načelu prihvatili ideju oružane antifašističke borbe, nisu bili oduševljeni odlukama o pripojenju Istre Hrvatskoj. Zapovjedniku Labina u prvim danima ustanka 1943., komu-

⁴⁷ HDAZ, FKPH, (1942.), 267/248. Izvješće od 12. 11. 1942.

⁴⁸ Dražen VLAHOV, Tri izvještaja iz Istre (jesen 1943.), *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 20., Rijeka 1976., 35.-36.

⁴⁹ Berto ČRNJA, *Zbogom drugovi*, Rijeka 1992., 119.

nistu Talijanu Aldu Negriju bio je, primjerice, potpuno nejasan partizanski pokret. Smatrao ga je panslavističkim tako "...da je htio napustiti svoju službu te otići u Italiju da se tamo...bori za komunizam".⁵⁰ Čini se da Aldo Negri i uz to što je bio vijećnik ZAVNOH-a do svoje smrti nije prihvatio odluku da Istra više neće biti u Italiji. Slično je mišljenje imao i Alfredo Stiglich, federalni sekretar KPI za Istru kojeg će zarobiti Nijemaca u Pazinu i deportirati u koncentracijski logor iz kojega se nije vratio.

Slično je bilo i s rovinjskim komunistima. Svima njima, bez obzira na to što su prihvatili i kasnije ušli u NOP, bilo je teško pomiriti se s time da Istra više neće biti talijanska pokrajina "...te da oni sada predstavljaju manjinu u Istri".⁵¹ Nisu shvatili da je to bio možda i jedini način masovne mobilizacije istarskih Hrvata i Slovenaca. Talijansko prihvaćanje takve antifašističke platforme bilo je objašnjeno činjenicom da se bore za pripajanje Istre Jugoslaviji samo zato što će Jugoslavija nakon rata biti komunistička zemlja, pa državno-pravni status Istre u tom smislu nije, navodno, bio ni važan. U tom smislu, potkraj srpnja 1943. Ermano Solieri-Marino predložio je članovima KPH u Rijeci povezivanje sa središnjicom KPI u Trstu s kojom bi osnovali zajedničko tijelo Nacionalnu frontu akcije (Fronte Nazionale d'Azione) u koju bi ušle sve antifašističke političke opcije i u kojoj se ne bi spominjala nacionalnosti niti nacionalni zahtjevi. Vjerojatno je takvu suradnju OK KPH za Hrvatsko primorje odbio jer podataka o radu takvoga tijela nema.

Već krajem 1943. godine u Puli je osnovan Gradski komitet SKOJ-a u koji je ušlo pet mladih ljudi od kojih je samo jedan bio Hrvat; 15. siječnja 1944. u Puli je osnovan Gradski komitet KPH, a tjedan dana kasnije i Gradski komitet narodnog oslobođenja (Comitato di liberazione nazionale – CLN) koji su činili uglavnom Talijani. U njega su ušle osobe iz javnog života grada poput profesora Giulia Smareglie, liječnika dr. Egona Marojevića (Hrvat), baruna Azzalini Ciarpina i kapetana Ermanna Gattija.⁵²

Iako je dobar dio mladih članova KPI prišao NOP-u, jedan dio starijih i utjecajnih kadrova KPI ostao je po strani u najodsutnijem trenutku. Talijanski su se komunisti pasivizirali dok su njihovi voditelji Edoardo Dorigo, Lelio Zustovich i Antonio Budicin odigrali, u tom trenutku destruktivnu ulogu u razvoju NOP-a, pa su "obilježeni" kao izdajice, policijski konfidenti (nakon uhićena hrvatskih komunista Marija Špilera i Mije Pikunića u jesen 1942. u vlaku za Trst i uhićenja drugih komunista po cijeloj Istri), doušnici a onda i "narodni neprijatelji." Nakon rata najčešće su ih neosnovano proglašavali su ih iz partijskih struktura "špijunima OVRA-e", "američkim agentima", "neprijateljima radničke klase" i sl.⁵³

⁵⁰ Dušan DIMINIĆ, *Istra u partizanskom notesu*, Pula 1986. 13.

⁵¹ *Isto*.

⁵² G. URBINZ, n. dj. 33.

⁵³ Antonio BUDICINI, *Nemico del popolo: un comunista vittima del comunismo*, Trieste 1995., 41.

Istu poziciju čekanja zastupao je poput Doriga u Puli, Zustovicha u Labinu, Antonija Budicina u Rovinju i Atilio Zovich u Pazinu. No, tek nakon velikih i teških provala komunističkih organizacija u vrijeme obnove stranačke organizacije mogu se vidjeti prvi znakovi rascjepa među talijanskim komunistima. U ovim previranjima KPH za Istru koristi se prilikom i asimilira članstvo KPI u sklopu NOP-a.

Nakon proglasa od 13. rujna i kasnijih odluka Okružnog NOO za Istru o pripojenju Istre Hrvatskoj, Tršćanska federacija KPI je u studenome iste godine preko svoga delegata Vincenza Gigantea-Uga da se odluke o Istri (slovenskom i hrvatskom dijelu, op. a.) odgode za poratno razdoblje kada će biti moguć demokratski referendum.⁵⁴ Isto stajalište zauzeo je Sekretarijat KPI u svom pismu CK KPH od 5. siječnja 1944. u kojem, između ostaloga, stoji: “ (...) ta deklaracija (misli se na proglas, op. a.) može predstavljati težak udarac za jedinstvo sviju nacionalnih snaga protunjemačkih i antifašističkih, koje je ostvareno u našim komitetima narodnog oslobođenja i umanjiti utjecaj i prestiž naše partije u ovim komitetima (...)”⁵⁵ Bila je to samo u tom trenutku potrebna politička parola koja se u konačnici ipak nije namjeravala provesti računajući da će se do oslobođenja situacija “raščistiti”.

Za razliku od OF Slovenije i ZAVNOH-a koji su u svojim proglasima jamčili sva prava talijanskoj nacionalnoj manjini, KPI to nije odmah učinila u svom odnosu prema Hrvatima i Slovencima jer vjerojatno nije smatrala potrebnim otvarati “nacionalno” pitanje.⁵⁶ To će učiniti tek početkom siječnja 1944. godine.

U promišljanju ove složene situacije svakako treba uzeti i tu mogućnost kako je KPH shvatila da u organizaciji pokreta otpora mora u potpunosti zamijeniti organizacije KPI u Istri ako želi ostvariti program nacionalnog oslobođenja objavljenog u rujnu 1943. i pripojiti Istru Hrvatskoj. Također, stvaranje vlastite partijske organizacije na području Istre KPH je držala potpuno legitimnim činom nakon odluka o sjedinjenju Istre s Hrvatskom. Dapače, smatra da u hrvatskom dijelu Istre ne mogu više djelovati dvije komunističke stranke pa se stoga članovi KPI, koji prihvaćaju program borbe za nacionalno i socijalno oslobođenje, moraju uključiti u KPH. Da bi to postigla, morala je uništiti, neutralizirati ili izolirati organizacije KPI. To je bio složeni proces koji je tekao polako i vrlo oprezno i kao za posljedicu imat će približavanje talijanskih komunista talijanskim građanskim antifašistima. No, stajalište vodstva KPH za Istru je i razumljivo stoga što se KPI morala u sklopu talijanskog pokreta otpora nacionalno izjasniti i izboriti u CLN-u kako bi ostala vodeća antifašistička

⁵⁴ HDAZ, FKPH, KP-31/2051; 42/2883.; D. DIMINIĆ, n. dj., 165.-166.; A. GIRON, n. dj., 254.

⁵⁵ A. GIRON, n. dj., 254.

⁵⁶ D. VLAHOV, “Tri izvještaja iz Istre (jesen 1943.)”, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 20., Rijeka 1976., 34.-35.

snaga. Stoga nije mogla tek tako pristati na aneksiju do tada talijanskog teritorija. To više jer 3. ožujka 1943. u Lyonu skupa s ostalim (poglavito građanskim) antifašističkim političkim snagama potpisala izjavu kojom se traži "(...) poštivanje suverenosti i kontinuiteta nacionalnog teritorija (...)" što je značilo da se Slovincima i Hrvatima u hrvatskom i slovenskom dijelu Istre odriče pravo na samoopredjeljenje odnosno odcjepljenje. Neće proći dugo vremena kada će KPI uvidjeti da bez hrvatske komponente pokreta otpora neće moći ostvariti oružanu borbu te će bitno promijeniti svoje stajalište.

Talijani koji su prihvatili program NOP-a, odnosno KPH, ciljano su ušli u sustav nove narodne vlasti i partije. Potkraj 1943. Organ NOP-a Istre ("organo del Movimento Popolare di Liberazione dell'Istria") na talijanskom jeziku *Il Nostro Giornale* donosi opće stajalište, onih talijanskih antifašista i komunista koji su pristupili NOP-u, prema pitanju sjedinjenja Istre s Hrvatskom i nacionalnim odnosima u okolnostima kada Talijani postaju nacionalna manjina: "(...) Istra će dobiti svoju nezavisnost i slobodu. Pridružujući se Federativnoj Demokratskoj Republici Jugoslaviji, ona (talijanska manjina, op. a.) će uživati sva politička i ekonomska prava na isti način kao i drugi narodi koji je sačinjavaju. Nama, istarskim Talijanima, što god o tome govorili naši neprijatelji GARANTIRAT ĆE SE NAŠE TRADICIJE, NAŠI OBIČAJI, NAŠ JEZIK, NAŠA PRAVA. Neprijateljskoj glupoj propagandi, koja tvrdi da će naša braća Hrvati biti naši budući tlačitelji, istarski Talijani mogu zajamčiti da ona od sada nikoga neće uvjeriti. (...)"⁵⁷

Početak siječnja 1944. godine u Organu NOP-a Istre, na hrvatskom jeziku *Glasu Istre* izlazi članak pod naslovom *Nova Jugoslavija – bratska zajednica naroda*, (iz pisma jednog Talijana) u kojemu se Hrvatima daje pravo samoodređenja jer se uz tu nacionalnu borbu odvija i klasna borba protiv "(...) talijanskog fašizma i imperijalizma". Članak je vrlo sličan onom iz *Il Nostro Giornale*: "(...) Pripojenjem Istre Jugoslaviji (...)" nastavlja se dalje u članku "(...) ne samo da nije ugrožena nacionalna individualnost talijanske manjine, već joj se u novoj, slobodnoj, demokratskoj i federativnoj Jugoslaviji najbolje jamče sva prava, kako politička, tako i ekonomska i kulturna. (...) "⁵⁸

Iako se zalagao za očuvanje teritorijalnog integriteta, Sekretarijat KPI je ipak istodobno pokušao stvoriti uvjete za zajedničku borbu protiv fašizma i nacizma. Stoga je početkom 1944. predlagao CK KPH sljedeće zajedničke ciljeve: "1. Zajednička borba Hrvata, Slovenaca i Talijana protiv nacističkih i fašističkih okupatora naših zemalja za njihovo istjerivanje iz naših krajeva i zemalja; 2. Uzajamno potpomaganje Hrvata, Slovenaca i Talijana u borbi za nacionalno oslobođenje da bi svaki pojedini narod ostvario svoje jedinstvo i nacionalnu slobodu; 3. Pravo na samoopredjeljenje svakog pojedinog naroda

⁵⁷ "I vani sforzi del nemico per spezzare l'unità della popolazione istriana", *Il Nostro Giornale*, 8. XII. 1943.

⁵⁸ *Glas Istre*, 8. I. 1944.

i svake narodne manjine sve do odcjepljenja od državne zajednice kojoj je do sada pripadao; 4. Narodnim manjinama koje bi po završetku rata iz bilo kojeg razloga ostale uključene u državni sustav drugih nacionalnosti, bit će dane najšire narodne slobode. (...)."⁵⁹

Skoro isti tekst Tršćanska federacije KPI dostavila je u veljači 1944. Oblasnom komitetu KPS za Slovensko primorje i Oblasnom komitetu KPH za Istru.⁶⁰ U to vrijeme uspostavljena je stalna veza između središnjica KPJ i KPI. Stalni povjerenik KPJ pri vodstvu KPI u Milanu bio je Antun Vratuša-Vran, član KPS. Iako je tijekom lipnja 1944. uspostavljena suradnja na vojnom planu između zapovjedništva brigade "Garibaldi" i slovenskog 9. korpusa NOVJ, te zajedničkim proglasom pozvano talijansko stanovništvo na ustanak protiv nacista i "oružano bratstvo sa Slovencima i Hrvatima", visoki dužnosnici Comitato di Liberazione Nazionale Alta Italia (CLNAI), s kojima je također održavana veza, postupno su jedan za drugim do kraja 1944. i početkom 1945. nestajali – ili su ih nacisti ubili ili uhitili i odvedeli u koncentracijske logore.⁶¹

Te iste 1944., ujesen, dolazi do značajnijeg pomaka u suradnji KPI i KPJ, odnosno KPH i masovnijeg ulaska Talijana u NOP, što se jednim dijelom može zahvaliti generalnom sekretaru KPI Palmiru Togliattiju - Ercoliju koji se u Italiju vratio iz prognostva. Togliatti se tada suglasio da NOV i POJ zaposjednu Julijsku Veneciju kako bi se spriječila anglo-američka okupacija i uspostavljanje "reakcionarne talijanske uprave". Pozvao je talijanske komuniste da aktivno sudjeluju u uspostavljanje narodne vlasti u svim predjelima koje će osloboditi "Titove čete", te da je potrebno "(...) izvesti što širu mobilizaciju za talijansku partizansku vojsku, koja neka sačuva nacionalni značaj, ali neka postane sastavni dio NOV i POJ".⁶² Istodobno započinje čvršća suradnja KPH i KPS s CLNAI ne samo po političkoj, već i vojnoj liniji. S Osvobodilnom frontom suradnja neće biti dugog vijeka, ali je ipak pokazala da među jednima i drugima ima ljudi koji su vjerovali u nužnost i mogućnost iskrene suradnje.⁶³

Odnos talijanskih antifašista u Istri prema NOP-u i mijenjaju granica i statusa Istre bio je složen i nejednak: od prihvaćanja do odlučnog suprotstavljanja. Istina je da je vodstvo NOP-a u Istri vrlo oštro reagiralo i nastupilo prema svakome tko se javno protivio sjedinjenju Istre s Hrvatskom pa je njihov nastup negativno ocijenilo vodstvo KPI.⁶⁴

⁵⁹ HDAZ, FKPH, (1944.), 31/2051.

⁶⁰ HDAZ, FKPH, (1944.), 24/2883.

⁶¹ P. SECCHIA, n. dj., 321., 354.-355., 364.-366.; Galiano Fogar, Soria du una delazione: Cattura e morte di Luigi Frausin, Qualestoria, 1/1987., 3.-27.

⁶² Metoda MIKUŽ, "Boji Komunistične partije Jugoslavije za slobodne meje od 1941. do 1945.", *Zgodovinski časopis*, sv. XII-XIII, 1958.-59, Ljubljana 1959., 23.

⁶³ Galiano FOGAR, Soria du una delazione: Cattura e morte di Luigi Frausin, Qualestoria, 1/1987., 3-27.

⁶⁴ D. DIMINIĆ, n. dj., 13-24; Lj. DRNDIĆ, n. dj., 313.

Proglas o sjedinjenju Istre s Hrvatskom i reakcija slovenskih i talijanskih komunista i antifašista

Već od početka srpnja 1943. predstavnici Okružnog komiteta KPH za Istru traže od nadređenog, ali i politički iskusnijeg Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje dozvolu za osnivanje vrhovnog NOO-a za Istru jer su se bili stekli svi organizacijski uvjeti. Naime, već tada u Istri postoji određeni broj seoskih i općinskih NOO-a. U prvo se vrijeme nije znalo čak ni kako nazvati ovaj vrhovni organ vlasti. Ipak, potkraj kolovoza 1943. osnovan je Okružni NOO za Istru za čijeg predsjednika je imenovan Joakim Rakovac. Socijalna struktura članova odbora bila je ovakava: od desetorice članova trojca su bili seljaci, šest radnika i jedan intelektualac. Okružni NOO za Istru nakon uzbudljivih događaja masovnog i više spontanog odaziva na oružani ustanak (koji ih je ohrabrio) donosi odluku o hitnom zasjedanju u proširenom sastavu kako bi se potvrdile važne odluke o sjedinjenju Istre s Hrvatskom te da se "...revolucionarna smjena vlasti ozakoni." Pri tome se ne mislilo na socijalnu revoluciju. Zasjedanje je zakazano za 13. rujna u 11 sati u zgradi dojučerašnjeg zapovjedništva karabinjera Pazina. U donošenju odluke o sjedinjenju na tzv. pazinskom saboru sudjelovali su predstavnici različitih socijalnih slojeva istarskog društva. Bili su tu jedan do drugoga; seljaci, radnici, katolički svećenici, građani, članovi KPH, Talijani, narodnjaci i dr.

Zasjedanje ONOO-a za Istru otvorio je predsjednik Odbora i član Partijskog rukovodstva za Istru Joakim Rakovac koji je objašnjavao značaj zasjedanja u okviru ustaničkih događaja koji su se odigrali prethodnih dana. (Iako vrlo važno za temu o Okružnom NOO za Istru saznajemo tek u vezi s ovom odlukom: no kada je nastao, gdje, tko ga je sastavljao???) Nakon toga navodno je pročitana odluka ONOO-a za Istru u vidu proglasa:

"Istarski narode!

Duh Istre ostao je nepokoren. Mi nismo htjeli postati poslušno roblje.

U ovim odlučnim časovima naš narod pokazao je visoku nacionalnu svijest. Dokazao je svima i svakome da je Istra hrvatska zemlja i da će hrvatska ostati.

Svojim vlastitim snagama, ne čekajući da im drugi donesu slobodu, Istrani su ustali, jurnuli na kasarne, uhvatili čvrsto oružje u svoje ruke, da njima brane pravo i slobodu. Otvorena su vrata zloglasnih tamnica, i pušteni na slobodu dični sinovi nikad pokorene Istre. Ne ćemo više nikad dozvoliti, da se našom sudbinom drugi poigrava.

Rodoljubi Istre!

Talijanski garnizoni u našim su rukama. Talijanski vojnici bježe sa naše rodne grude. Prvi put u našoj (h)istoriji uzima narod kormilo u svoje ruke.

Istra se priključuje matici zemlji i proglašuje ujedinjenje sa ostalom našom hrvatskom braćom.

Istrani!

Držimo čvrsto oružje u našim rukama. Stanimo na branik naše slobode. Ne dajmo je više nikome za živu glavu! Moramo da ostanemo svoji na svome.

Budimo disciplinirani i slušajmo upute naše narodne vlasti: naših NARODNO-OSLOBODILAČKIH ODBORA.

Živjela hrvatska Istra!

Živjela junačka Narodno oslobodilačka vojska!

Živio ZAVNOH!

Živjela Crvena armija!

Živjele Savezničke armije!

Smrt fašizmu-Sloboda narodu

Narodno oslobodilački odbor za Istru.”⁶⁵

Iako memoarska građa govori da je odluka donesena na sastanku ONOO-a za Istru 13. rujna, postoji realna sumnja da se ONOO za Istru uopće sastao u vrijeme ustaničkih dana kada su svi bili raštrkani po cijeloj Istri. Vjerojatnije je da se ONOO za Istru potpisao na proglas koji je raširen po Istri 16. rujna.⁶⁶

Od odluka NOP-a o državno pravnom-statusu Istre i Slovenskog primorja, dvije su odluke posebno važne. To je odluka Okružnog NOO za Istru od 13. rujna 1943. i odluka Narodnoosvobodilnog sveta za primorsko Slovenijo od 11. rujna 1943., odnosno Vrhovnoga plenuma Osvobodilne fronte od 16. rujna, o sjedinjenju ovih krajeva s maticom zemljom Hrvatskom, odnosno Slovenijom i preuzimanju vlasti u tom dijelu bivše Kraljevine Italije. Ove su odluke to značajnije što veze s novom budućom Jugoslavijom nisu mogle biti utemeljene na ranijim pravnim aktima jer ih nije ni bilo, a Kraljevina Jugoslavija ionako se međudržavnim ugovorom nakon I. svjetskog rata ovoga područja odrekla. Jedino što je malo zasmetalo vodstvo KPS i OF-e bila je nejasnoća o kakvoj je Istri riječ koja se sjedinjuje s Hrvatskom. No, to se brzo razjasnilo utvrdivši da je riječ o hrvatskom dijelu Istre.⁶⁷

Slovenci su donijeli svoju odluku o sjedinjenju temeljeći svoje zahtjeve na prirodnom i povijesnom pravu, te na aktima 14 Wilsonovih točaka koje su u ovim krajevima bile vrlo dobro poznate i u koje su se svojedobno polagale tolike nade istarskih Hrvata i Slovenaca, te konačno na tezama Atlantske povelje. Komunisti su na ove probleme sjedinjenja gledali još i kroz prizmu Lenjinova Dekreta o samoodređenju naroda.

⁶⁵ Tekst proglaša umnožen je u tiskari Agitpropa Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje 16. rujna u obliku letka u čak 4.000 primjeraka. U to vrijeme točno mjesto tiskare se ne zna, ali je kasnije bila u Grižanama.

⁶⁶ M. MIKOLIĆ, *Istra 1941.-1947.*, n. dj, 112.

⁶⁷ Samo KRISTEN, *Meje in misije: Dileme slovensko-hrvaške razmejnitve v Istri v vojaškem političnem, diplomatskem in obveščevalnem metezu II. svetovne vojne*, Ljubljana 2006., 45; Slovenska Istra v boju za svobodo, Koper, 1998., 418.

Odluke u vidu proglašenja "Istarskom narodu: Istra se priključuje matici zemlji i proglašuje ujedinjenje s ostalom našom hrvatskom braćom...";⁶⁸ uz navedenu odluku Osvobodilne Fronte Slovenije bili su jedini politički akti u tadašnjoj Italiji koji su tražili odcjepljenje od talijanske države. S međunarodnog stajališta ove odluke nisu imale neposrednu vrijednost, ali su ostale u svijesti onih koji su odlučivali o sudbini Istre kao dokument opredjeljenja velikog dijela stanovništva Istre. Spontane odluke u trenutku euforičnoga nacionalnog raspoloženja u konačnici je ZAVNOH 20. rujna 1943. potvrdio.⁶⁹

Da slučajno ne bi bilo zabune: ZAVNOH je kao najviši organ nove narodne vlasti i zakonodavno tijelo antifašističke Hrvatske već od svog osnivanja 1. ožujka 1943. jasno naglašavao svoj politički i vojni interes za oslobođenje Istre, što se može iščitati iz Proglasa Inicijativnog odbora i Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske od 18. ožujka 1943., a posebno u Izjavi o ciljevima i načelima NOB-a u Hrvatskoj od 26. svibnja iste godine. U točki 2. navedene Izjave stoji: "Stojeći na stanovištu demokratskih ideja i prava narodnog samoodređenja NOP Hrvatske bori se za potpuno oslobođenje Hrvatske ispod jarma zakletih neprijatelja hrvatskog i srpskog naroda – njemačkih i talijanskih fašističkih osvajača; za priključenje Hrvatskoj svih onih krajeva, koje je Pavelić prodao Italiji i Mađarskoj, tj. Hrvatskog primorja, Sjeverne Dalmacije i otoka, Gorskog kotara i Međimurja, kao i onih dijelova koje su talijanski imperijalisti prisvojili nakon prvog imperijalističkog rata, tj. Istre, Zadra, Lastova i svih Kvarnerskih otoka."⁷⁰

Na inicijativu Andrije Hembranga, sekretara CK KPH, i vodeće osobe najvišega zakonodavnog organa hrvatskoga NOP-a, 20. rujna 1943. uslijedila je *Odluka Izvršnog odbora ZAVNOH-a o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih okupiranih područja Hrvatskoj*. U uvodnom dijelu Odluke Izvršni odbor ZAVNOH-a konstatira da je: "(...) narod Istre, Hrvatskog primorja, Dalmacije i svih jadranskih otoka u zajednici s narodnooslobodilačkom vojskom Hrvatske, oslobodio svoje krajeve ispod jarma talijanskih tlačitelja(...)." Vlast je tada u najvećem dijelu Istre doista prešla u ruke NOO-a tako da je u skladu s *pravom samoodređenja naroda* bilo moguće donijeti zaključke kojima se:

"1. proglašuju ništavnim, svi ugovori, paktovi i konvencije koje su razne velikosrpske vlade sklopile s Italijom, a kojima su hrvatski krajevi Istra, Rijeka, Zadar, Lošinj, Cres, Lastovo i ostali Kvarnerski otoci predani Italiji.

2. proglašuju ništavnim svi ugovori, paktovi i konvencije, sklopljene između izdajnika hrvatskog naroda Pavelića i talijanske vlade, kojima su dijelovi

⁶⁸ Puni tekst proglašenja vidi u: "Priključenje Istre Federalnoj državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji", Rijeka 1968. vidi: Prilozi, 190.

⁶⁹ M. MIKOLIĆ, *Politički motivi i međunarodni odjek odluka NOP-a o sjedinjenju Istre s Jugoslavijom 1943.* PM, XVIII, Pazin, 1989. 186.-187.

⁷⁰ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) - *Zbornik dokumenata 1943.* Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, knj. 1., Zagreb 1964., dokument 76, 210.

Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Dalmacije i dalmatinski otoci predani Italiji.

3. Svi spomenuti hrvatski krajevi... priključuju se matici zemlji Hrvatskoj, a preko nje novoj demokratskoj bratskoj zajednici naroda Jugoslavije, za koju se naši narodi bore.

4. Talijanskoj nacionalnoj manjini, koja obitava u ovim krajevima zajamčuje se autonomija.”⁷¹

Ova, četvrta odluka, o talijanskoj nacionalnoj manjini izazvala je različite komentare i tumačenja posebice formulacija o “(...) zajamčenoj autonomiji”. Kako se pod autonomijom mogla misliti teritorijalna autonomija pokrajinskog tipa, s najvišeg mjesta stiglo je naređenje o ispravku ovog navoda u kojemu se objašnjava da “(...) ako se radi o kulturnoj autonomiji to treba izlikom navesti te da se nikako ne radi o političkoj autonomiji.”⁷²

Osim toga, formulacija da se Talijanima u Istri jamči sloboda i ravnopravnost posve odgovara trenutnom političko-vojnom stanju. To je zapravo značilo da im se jamči upotreba talijanskog jezika u javnom životu, školi, tisku, razvoj nacionalne kulture te razmjerno učešće u svim javnim i društvenim poslovima. ZAVNOH je tako de facto na razini organa postojeće vlade Hrvatske legalizirao sjedinjenje Istre s Hrvatskom pozivajući se na volju većinskoga hrvatskog stanovništva u Istri te proklamiranom pravu na samoodređenje.⁷³ Državno-pravnom odlukom IO ZAVNOH-a, koja je istina bila jednostrana, Istra je de facto postala sastavnim dijelom federalne države Hrvatske u nastajanju.⁷⁴

Kako je Okružni NOO za Istru bio privremeno rješenje, pitanje provođenja izbora za središnji organ vlasti, teritorijalno-upravni ustroj Istre i utvrđivanje njezinih administrativnih granica, kako prema okrugu Hrvatsko primorje, tako i prema susjednim slovenskim zemljama, inicirano je dolaskom člana CK KPH i ZAVNOH-a Jakova Blaževića. On je u Istru došao na vlastitu inicijativu, a ne kao službeni delegat ovih tijela. S Jakovom Blaževićem u Istru je došao i član HSS-a Nikola Hundrić. U to vrijeme nižih NOO-a u Istri nije bilo jer su se odbornici priključili partizanskim jedinicama. Zbog toga više nije bilo moguće provesti izbor delegata prema uputama o izborima NOO-a. Vodstvo NOP-a u Istri se dogovorilo da se sazove neka vrsta plenarne sjednice istaknutih predstavnika istarskog stanovništva. Oni bi izabrali središnji organ vlasti za hrvatsku pokrajinu Istru.⁷⁵

⁷¹ Hodimir SIROTKOVIĆ, ZAVNOH i Pazinske odluke o sjedinjenju Istre s domovinom iz rujna 1943. godine, PM, sv. 23-24, Pazin, 1995., 228.; ZAVNOH, Zbornik dokumenata... n.dj., dok. 1431, 398.-400.

⁷² Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda, tom II, knjiga 10, dok br. 154, 328.-329., II/10. dok. 154, 328.-329.

⁷³ Kao gesta realne potvrde čina ujedinjenja ZAVNOH je na plenumu II. zasjedanja 12. listopada 1943. izabrao osam istarskih predstavnika za vijećnike ZAVNOH-a.

⁷⁴ H. SIROTKOVIĆ, Državno-pravno značenje odluka Okružnog NOO-a za Istru, ZAVNOH-a i AVNOJ-a o sjedinjenju Istre s Hrvatskom i Jugoslavijom, PM, sv. 12, Pazin 1983., 25.

⁷⁵ D. VLAHOV, Izvještaji Jakova Blaževića, elegata ZAVNOH-a i CK KPH iz Hrvatskog primorja i Istre u jesen 1943. godine, *Vjesnih Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 21. Rijeka 1977., 53.

Administrativna granica s Hrvatskim primorjem trebala je biti na Riječini, a sa Slovenskim primorjem na Dragonji. Tim prijedlogom granice predstavnici OF-e nisu se složili. Naime, 25. rujna u Pazinu je boravio predstavnik OF-e Franc Rozman Stane koj je zastupao stajalište da bi granicu između hrvatske pokrajine Istre i Slovenije trebalo pomaknuti južnije na tok rijeke Mirne.⁷⁶ Kao se predstavnici NOP-a Istre nisu složili, donesena je odluka da će se do konačne odluke poštovati dosadašnja crta na Dragonji.

Plenarnoj sjednici u Pazinu nazočilo je 150 pozvanih predstavnika iz redova KPH, narodnjaka, svećenstva, Talijana i vojnih jedinica NOV i POH. Zbog žurbe i nedostatke vremena za pripreme, nisu bili pozvani svi predstavnici tako da nije bila postojala ravnomjerna politička, nacionalna i teritorijalna zastupljenost.⁷⁷ Plenarna sjednica ponekad se naziva i istarskim saborom. Plenum je potvrdio odluku Okružnog NOO-a za Istru i donio niz zaključaka koji idu korak dalje od onih od 13. rujna. Nakon toga izabran je Izvršni odbor Privremenoga pokrajinskog NOO-a za Istru koji se sastojao od Predsjedništva i članova zaduženih za pojedine djelatnosti. Za predsjednika je izabran Joakim Rakovac, a tajnika Ante Cerovac. Tijekom listopada 1943. spominje se Pokrajinski NOO za Istru bez onog "privremeni".⁷⁸

Izvršni odbor (IO) Privremenoga pokrajinskog NOO za Istru čijih je 28 članova potpisano na Proglasu, u svojim zaključcima, sada već kao "stvarni i izabrani" predstavnik antifašistički usmjerenoga istarskog stanovništva, ukida sve talijanske fašističke zakone koji su imali cilj "(...) odnarođivanje i upropaštavanje našeg naroda (...)". Sva se prisilno potalijančena hrvatska prezimena, nazivi mjesta, ulica i ustanova zamjenjuju starim hrvatskim imenima. Osim toga Odbor je zaključio da će se ubrzo vrijeme pozabaviti otvaranjem hrvatskih škola.⁷⁹

Ono što je možda najvažnije, u želji da NOP-u pristupe i Talijani ili da bar budu lojalni novoj narodnoj antifašističkoj vlasti, Pokrajinski NOO za Istru zaključuje da "(...) Talijanima priznaje sva nacionalna prava kao što su pravo na jezik, vlastite škole i tisak i slobodan kulturni razvitak". Kako bi se zaštitila za Hrvate povoljna demografska slika Istre, zaključuje se da će oni "(...) Talijani koji su doseljeni u Istru nakon 1918. u svrhu odnarođivanja našega naroda, biti vraćeni u Italiju odakle su i došli". Da tom odredbom ne bi bili pogođeni oni talijanski građani koji su se lojalno i humano odnosili prema hrvatskom stanovništvu, osnovana je posebna komisija koja će takve slučajeve preispitivati.⁸⁰

Već 30. studenog 1943. četvrtu relevantnu odluku o budućnosti Istre donosi i AVNOJ na II. zasjedanju u Jajcu. Međutim, sve odluke nisu mogle značiti

⁷⁶ D. DIMINIĆ, n. dj., 40.-41.; Tone Ferenc, Stiki in sodelovanja med slovenskim in hrvaškim narodnoosvobodilnim gibanjem v istri, Buzetski zbornik, sv. 6., Buzet 1983., 34.

⁷⁷ D. DIMINIĆ, n. dj., 32.

⁷⁸ D. VLAHOV, Izvještaji Jakova Blaževića n. dj., 56.

⁷⁹ H. SIROTKOVIĆ, ZAVNOH i Pazinske odluke o sjedinjenju Istre...n. dj., 229.

⁸⁰ *Isto*, 229.-230.

sjedinjenje Istre s maticom zemljom u međunarodno-pravnom smislu. Ovi su dokumenti imali samo internu pravnu valjanost. Tek je međunarodni mirovni ugovor nakon rata trebao potvrditi ove odluke.

Prva zacrtana zadaća Privremenoga pokrajinskog NOO-a za Istru na stvaranju mreže NOO-a nije bila ispunjena jer je vrlo brzo, već u listopadu 1943., počela njemačka tzv. Rommelova ofenziva (njezin je pravi naziv: Wolkenbruch), koja nije samo prekinula izgradnju nove "narodne" vlasti, nego je i uzrokovala raspad mreže do tada postojećih NOO-a, a onda i usporavanje procesa izgradnje nove mreže vlasti tijekom 1944.⁸¹

Posljedice ove ofenzive tijekom koje je ubijeno u samo tjedan dana više od 2.500 osoba (a u kasnijim "čišćenjima" terena, do proljeća 1944. još oko pet stotina), bile su pogubne i teške za organizatore ustanka jer je trebalo ispočetka izgraditi sustav vlasti u mnogo težim i opasnijim uvjetima. Tek u prosincu 1943. pojavili su se prvi ponovno stvoreni i preustrojeni NOO-i koji sada ulaze u mrežu odbora koja je temeljena na administrativno-teritorijalnom načelu. Istra je podijeljena na tri okruga, koje čine kotarevi. Sada su to bili međusobno povezani hijerarhijsko-odgovornom vertikalom organi vlasti s jasno postavljenim zadaćama i kompetencijama. Pokrajinski NOO za Istru doživljava određenu kadrovsku, a zatim i organizacijsku promjenu. Naime, nakon listopadske ofenzive Odbor je raspušten, a onda je formiran Incijativni odbor koji je ponovno ustrojio Pokrajinski odbor od nekih novih članova. Od 23. siječnja 1944. Pokrajinski mijenja ime u Oblasni NOO za Istru, a mreža odbora tijekom prve plovice 1944. doživljava promjene u skladu s preporukama ZAVNOH-a koje su donesene na II. zasjedanju u Plaškom polovinom listopada 1943.⁸²

Možda bi trebalo objasniti još samo međusobne odnose hrvatskih i slovenskih partizanskih vlasti i članova komunističkih organizacija glede razgraničenja u Istri.⁸³ Uz mnogobrojne primjere zajedništva Hrvata i Slovenaca na razini nacionalne, antifašističke i revolucionarne borbe, postoje i primjeri međusobnih sukoba i optuživanja vezani uz razgraničenje slovenskoga i hrvatskoga dijela Istre, dvojbi i sumnjičenja u ispravnost i pravednost stajališta onih drugih. Uglavnom se to događa na razini političkih i vojnih organa vlasti na tome području. Posebice se situacija zaoštrila nakon spontanoga narodnoga ustanka u Istri tijekom rujna 1943., dakle kapitulacije Italije i tijekom 1944. Jedni su optuživali druge da granicu žele pomaknuti prema "jugu", odnosno

⁸¹ Ubijeno je preko 2500 (Nijemci spominju 3700) osoba, 124 osobe su zarobljene a 422 su internirane. Spaljeno je 1046 kuća.

⁸² D. VLAHOV, "O narodnoj vlasti u NOP-u Istre", PM, VIII, Pazin 1978., 248.

⁸³ Ljubo BOBAN, Granice Istre u programima hrvatskih političkih stranaka u Drugom svjetskom ratu, PM, XXIII-XXIV, Pazin 1995. 241.-242.: Nisu određene granice između hrvatske i slovenske Istre. To je podrazumijevalo Istru u njenim povijesnim granicama. Prvi put je "granica" između hrvatskoga i slovenskog područja u Istri naznačena u dogovoru predstavnika hrvatskoga (istaraskog) i slovenskoga partizanskog pokreta na Maliju, u veljači 1944. godine kao linija razgraničenja aktivnosti i nadležnosti dvaju partizanskih pokreta.

prema "sjeveru".⁸⁴ Problem je bio dosta neugodan jer je sprečavao zajedničko vođenje vojnih operacija protiv okupatora, proces novačenja u NOV i POJ i sl. Ovaj je problem došao i do Tita koji je zahtijevao brzo rješenje nesporazuma Hrvata i Slovenaca nejasnom formulom "bratstva i jedinstva".⁸⁵ Djelomice i zato problem nije riješen jer je praktički bilo nemoguće jasno razabrati etničku crtu razgraničenja, posebice što su neka mjesta uz granicu tražila pripadnost onoj drugoj strani, slovenskoj ili hrvatskoj, pri čemu "bratstvo i jedinstvo" nije nikakav poticaj. Ipak, tijekom 1944. pokušalo se nekoliko puta riješiti pitanje razgraničenja operativnih zona hrvatske i slovenske partizanske vojske na Kastavštini i Istri. Situacija je bila to složenija što su i predstavnici građanskih, hrvatskih i slovenskih političkih stranaka, koje su se pridružile NOP-u, kao i predstavnici Izbjegličke vlade u Londonu, stvarali svoje "karte" i crtali svoja viđenja hrvatsko-slovenske granice. Napokon, pronašlo se samo djelomično prihvatljivo rješenje po kojemu razgraničenje hrvatskog i slovenskog dijela Istre treba prolaziti rijekom Dragonjom. Ostatak granice tek je trebalo dogovoriti i utvrditi. Tijekom 1944. i do oslobođenja svibnja 1945. to se, glede etničke granice, tek moglo približno odrediti. "Tvrde" se granice ponegdje zbog povijesnih okolnosti nisu mogle odrediti. Popisi stanovništva iz 1910. i 1921. nisu bili valjani argument etničke strukture na razmeđu Koparskoga i Bujskoga kotara 1945. jer se u međuvremenu narodnosno stanje ovih područja značajno promijenilo.⁸⁶

O pazinskim odlukama treba govoriti i u sklopu reakcije talijanskih komunističkih i građanskih antifašističkih krugova. Reakcija je u većoj ili manjoj mjeri oštra ali je isključivo negativna. Protiv ovih odluka ustali su talijanski politički čimbenici pa tako i *Komunistička* partija Italije i to po međunarodnom pravu sasvim opravdano s obzirom na međunarodno priznate granice (Haška konvencija o nepromjenjivosti granica tijekom rata) jer je Istra nakon I. svjetskog rata legalnim međunarodnim sporazumom (Rapallski sporazum od 12. studenog 1920.) pripala Italiji. U Istri, bar u to prvo vrijeme ustaničkog rujna KPI nije vodila jasnu nacionalnu politiku, ali je preko svojih predstavnika dala do znanja da se u načelu ne slaže s politikom KPH. Veliki dio istarskih Talijana bez obzira kojoj političkoj opciji pripadali bili su protiv tih odluka jer su za njih bile previše nacionalističke. Razvoj NOP-a u Istri smatrali su posljedicom privremene okupacije "(...) od strane hrvatskih partizanskih jedinica (...)" a vlast NOO-a kao "(...) vojno nametanje hrvatskih uprava (...)"⁸⁷ Drugi važan talijanski politički čimbenik antifašističkog predznaka s jakim političkim vezama u SAD-u, V. Britaniji i Francuskoj bio je antifašistički pokret otpora Slobodna Italija koji nastaje nakon okupacije Francuske, a pokrenuli su ga

⁸⁴ A. GIRON, Izvještaj Zvonka Babića-Žulje o prilikama u Istri krajem listopada 1943. godine. Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. 26. Pazin, Rijeka 1983., 157.-158.

⁸⁵ S. KRISTEN, *Meje in misije: Dileme slovensko-hrvaške razmejnitve v Istri v vojaškem političnem, diplomatskem in obveščevalnem metezu II. svetovne vojne*, Ljubljana 2000, 2006., 47.-49.

⁸⁶ *Isto*, 51. bilj. 158., 52. bilj. 159.

⁸⁷ P. SECCHIA, *Il Partito Comunista Italiano e la guerra di liberazione 1943-1945*, Milano 1973., 165.-170.

političari ugašenoga međuratnog pokreta Giustizia e libertà koji su se rasprišili po SAD-u i V. Britaniji. Formalno, ovaj pokret nastaje tek nakon ulaska Italije u rat i objave rata SAD-u. Pokret je heterogenoga političkog sastava. Posebno su važnu ulogu odigrali liberali, republikanci i popolari, predvođeni poznatim političarima iz predfašističkog doba Carlom Sforzom, don Luigijem Sturzom, Gaetanom Salveminijem i Giovannijem Amadolom, okupljeni oko društva Giuseppe Mazzini. Na čelu ove organizacije nalazio se legendarni pukovnik Radolfo Pacciardi, bivši zapovjednik antifašističkih dobrovoljaca u španjolskome građanskom ratu i kasniji ministar obrane u vladi Alcide De Gasperija. Prvi njihov nastup o državno-pravnom statusu Istre bilježimo već 1941. nakon govora predsjednika izbjegličke jugoslavenske vlade Dušana Simovića o jugoslavenskim teritorijalnim težnjama kada su spomenuti Istra, Trst, Gorica i Zadar.⁸⁸ Gaetano Salvemini se u svom članku objavljenom u glasilu talijanskih antifašista u SAD-u zalaže za ostanak ovih krajeva u Italiji, ali i da se "slavenskoj manjini" jamče nacionalna prava kako od talijanske države tako i od svjetske mirotvorne organizacije. Talijanski antifašisti će u razgovorima o državno-pravnom statusu Istre, odnosno Julijske Venecije (Venezia Giulia) uvijek inzistirati na ovim Salvemenijevim odredbama iza kojih nije stajalo nikakvo jamstvo. Talijanska je vlast još 1918. na isti način jamčila nacionalna prava Hrvatima, koja se nisu ispunila, dapače i ono što su imali bilo im je u vrijeme fašizma oduzeto. Stoga njihov nastup nije bio uvjerljiv pa čak ni onda kada su otišli korak dalje nudeći kulturnu autonomiju Hrvatima. Nikada nisu uspjeli više od toga, dok su istarski Hrvati već tada htjeli mnogo više.

Tijekom rata antifašističke su snage u Italiji razvile ilegalni rad u kojemu su komunisti i socijalisti bili najaktivniji. Građanska je ljevica bila sastavljena od pripadnika bivše antifašističke organizacije Giustizia e libertà koji su ostali u zemlji, a koja se okupljala u Stranci akcije (Partito d'azione), vrlo aktivno sudjelujući u antifašističkoj borbi. To se ne može poreći. Njihov se politički rad posebice osjećao u Slovenskom primorju i Istri, ali suradnju s NOP-om kao "konkurentnim" pokretom kojim vladaju hrvatski komunisti, nisu htjeli u potpunosti uspostaviti. Kontakti su uspostavljeni na razini pojedinačnih, samoinicijativnih neslužbenih susreta.

Nakon kapitulacije Italije članovi Stranke akcije osnivaju Komitet nacionalnog oslobođenja Italije (Comitato di Liberazione Nazionale - CLN) koja je okupljala na platformi antifašističke borbe sve građanske, ali i socijalističke i komunističke organizacije u Italiji.⁸⁹ Njihovo je stajalište prema pazinskim odlukama odlučno negativno. Tijekom rata i neposredno nakon rata politički, ali i vojno djelovat će u korist ostanka Istre u sklopu talijanske države otvoreno se sukobivši s NOP-om, posebice u onim dijelovima Istre gdje je talijansko

⁸⁸ Tada je čelništvo društva G. Mazzini uputilo pitanje britanskoj vladi je li ono obećalo Jugoslaviji teritorijalna proširenja. Odgovor je bio negativan, što je i bila istina, međutim znali su da London ipak njeguje odnose s antifašističkim pokretima u jugoistočnoj Europi.

⁸⁹ Lucio LUBIANA, "La gioventù italiana antifascista a Pirano, Isola e Capodistria (1941.-1945.)", *Quaderni*, VII, Pula 1984., 159.-161.

stanovništvo bilo homogenije.⁹⁰ (Ništa ne saznajemo o kakvim je sukobima riječ!)

Jedinu suradnju s NOP-om CLN će na prijelazu 1943. na 1944. ostvariti s Osvobodilnom Frontom u Kopru. Na inicijativu talijanskog komunista Paola Seme osnivat će se borbene grupe poznate kao Gruppi d'Azione Patriottica (GAP - Domoljubne akcijske grupe) sastavljene od pripadnika CLN opredijelivši se, za razliku od drugih talijanskih antifašista, za oružanu borbu. U takvoj atmosferi borbenog antifašizma neki će mlađi (i anarhistički usmjereni, op. a.) "gapovci" čak prijeći i na stranu NOP-a.⁹¹ No, nisu svi tako mislili. Većina antifašista, vjerojatno onih koji su postali antifašisti tek nakon kapitulacije Italije još uvijek je pokušavala iskoristiti nove političke prilike (ulazak u anti-hitlerovsku koaliciju) kako bi zadržala granične teritorije, a čiji je hrvatski dio stanovništva zaprijetio odcjepljenjem.

Neposredno nakon pada fašizma i uhićenja B. Mussolinija, novi predsjednik talijanske vlade maršal Badoglio izdao je 27. srpnja 1943. posebnu zapovijed kojom je zatražio "...da svaki pokret (misli se na antifašističke i nacionalne pokrete otpora u Istri i Slovenskom primorju, op. a.) mora biti ugušen u početku...", dok je polovinom kolovoza 1943. general Rossi izjavio da divizije razmještene u sjevernoj Italiji "(...) služe za obranu javnog reda i za borbu protiv pobunjenika u Julijskoj Krajini".⁹² Talijanski komunisti pozivaju na ustanak protiv nacista, ali ne protiv Badogliove vlade, što je izazvalo sumnju slovenskih i hrvatskih komunista i antifašista.⁹³ Za vodstvo hrvatskog i slovenskog NOP-a Badoglio i njegova vlada su bili neprijatelji poput fašista ili nacista.

Policijska talijanskih antifašista i komunista koji su prihvatili usmjerenje NOP-a, odnosno KPH bila je specifična i nimalo ugodna. Talijanski su ih sugrađani smatrali izdajicama, a u Hrvata su još uvijek izazivali sumnju, posebice dijela narodnjaka i svećenstva. Kako bi se uspješno mobiliziralo talijansko stanovništvo Istre, krajem lipnja 1944. se među članovima Oblasnog NOO-a za Istru počelo razgovarati o osnivanju jedne antifašističke udruge u kojoj bi bili isključivo Talijani. Tako je nastala ideja o osnivanju Talijanske unije za Istru, koja bi imala zadaću poput već postojećega Srpskog kluba u Hrvatskoj.⁹⁴ Talijanska unija trebala je u sklopu JNOF-a razvijati političko opredjeljenje uz antifašizam i ideju za sjedinjenje Istre s Hrvatskom. Ovo su opredjeljenje od Talijana prihvatili do tada samo malobrojni članovi koji su ušli u KPH. Oni

⁹⁰ Dragovan ŠEPIĆ, "Talijanski antifašisti u emigraciji i pitanje Julijske Krajine", PM, IX, Pazin, 1979, 233.-239.

⁹¹ L. LUBIANA, n. dj., 161.

⁹² Gaetano SALVEMINI, *Badoglio nella seconda guerra mondiale*, Il Ponte 1953.

⁹³ P. SECCHIA, n. dj. 103.; Franco Catalano, *Storia del Comitato di Liberazione Nazionale Alta Italia*, Milano, 1975., 156.; Giovanni Marotti, *Diario polese dell'Armistizio Badoglio alla fine della guerra 1943. - 1945*. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, sig. R-5780.; Mario Mikolić, NOP u Istri (jesen 1943. -jesen 1944. godine), PM, sv. 6., Pazin, 1977., 92. i bilj. 115,140.; HDAZ, FSKOJ (1944.), 29/3239: Zapisnici Kotarskog komiteta SKOJ-a Prodol, zapisnik sa sastanka od 19. rujna 1944.

⁹⁴ HDAZ, Fond ONOO (FONOO) za Istru 1943./1944.

su to prihvatili zbog socijalnih razloga znajući da će nakon oslobođenja u Jugoslaviji biti uveden socijalistički poredak. Opći odnos prema Talijanima do tada je bio bez obzira je li bila riječ o onima koji su prihvatili program NOP-a ili ne, uglavnom suzdržan je bio, a ponekad u pojedinačnim istupima bahat, netolerantan i nepovjerljiv.⁹⁵

Talijanska unija za Istru i Rijeku se često promišlja kao rezultat zajedničke antifašističke borbe hrvatskog i talijanskog naroda s razlikom da je za Hrvate antifašizam nosio i komponentu nacionalnog oslobođenja. No, prema nekim piscima i Talijani su od listopada 1943. osjetili nacionalno ugnjetavanje Nijemaca, što je možda malo nategnuta teza, iako je opće ugnjetavanje postojalo. Ova teza je bila potrebna kako bi se pokazalo da je Unija zajednički proizvod Hrvata i Talijana u procesu "(...) sazrijevanja spoznaje o mogućem i potrebnom zajedničkom životu sa slavenskim stanovništvom, koja je imala dugo dubok korijen kod velike većine Talijana Julijske Krajine".⁹⁶

Ovaj zaključak je proizvoljan (kod velike većine Talijana) i nije dokaziv. Dapače, istražujući konkretne međunacionalne odnose u Istri, osim u uskom lijevo usmjerenim političkim krugovima, takve tendencije nisam zapazio. Uz to, u redovima talijanskih socijalista i komunista postoje tendencije u vrijeme međuraća, ratno i poratno doba da se Istra zadrži u sklopu talijanske države. Isto tako se spominje kako su Talijani pravo na suživot s Hrvatima u Istri "zavrijedili" svojim učešćem u NOP-u. Vjerojatnije je da je temeljna ideja, stvaranje Unije bila briga za opstanak i zaštitu talijanske manjine u novome državno-pravnom okruženju u kojemu se nije smjelo dopustiti isključenje Talijana u sustavu nove vlasti. Takav odnos potvrđuje suradnja predstavnika KPI, CLN s KP Hrvatske i KPS poput Lizzera, Frausina, Pratolonga, Gigantea, Solierija i dr. Talijanska unija za Istru, odnosno za Istru i Rijeku je formalno osnovana na sastanku u Čamparovici, u blizini Sv. Martina, nadaleko od Labina 10. i 11. srpnja 1944. godine. Začetnici i organizatori sastanka bili su Vladimir Švalba-Vid, član Agitpropa Oblasnog komiteta KPH za Istru, i Aldo Rismondo koji je obnašao tada dužnost političkog sekretara KPH za kotar Rovinj. Nedugo nakon sastanka, obojica su poginuli. Kako su Talijani bili sve brojniji u partizanskim redovima, bilo je nužno osnovati talijansku antifašističku organizaciju koja bi privukla na stranu NOP-a još više Talijana i izvukla iz ruku "(...) šovinističkih spletkara (...)" talijanski puk. Ova bi organizacija "(...) mobilizirala i sjedinila sve snage Talijana u borbi (...) pripremajući ih istodobno i za nove zadatke, koji će doći nakon oslobođenja."⁹⁷

U smislu dokazivanja ispravnosti ideje o osnivanju Unije onima kojima "(...) još nije jasno koji su ciljevi Talijanske unije u osnutku (...)" *Il Nostro Giornale* je 26. kolovoza 1944. u članku "Che cos'è l'Unione degli Italiani" autor objasnio: "(...) Već je općenito poznato da su antifašističke snage Hrvatske sku-

⁹⁵ D. DIMINIĆ, n. dj., 89., 100.

⁹⁶ HDAZ, FONOO za Istru 1943./1944.; Giuseppe Botteri, La "brutale amicizia" di Hitler nella Venezia Giulia, Trieste, 56/163, 17.-19.

⁹⁷ D. VLAHOV, "Okružni NOO za Pazin", 1944. - 1945., PM, VI, Pazin, 1977., 221.

pljene u Jedinственu narodnooslobodilačku frontu. JNOF povezuje sve aktivne antifašističke snage i usmjerava ih prema zajedničkom cilju. On se do kraja koristi narodnim snagama da se u najkraćem mogućem vremenu protjera okupator i ostvari slobodan demokratski život u državi Hrvatskoj. (...) Nacionalne manjine priključuju se Frontu (...). Talijanska manjina u Istri danas se nalazi u borbi bez milosrđa protiv užasnog tlačitelja Nijemaca i njihovih zainteresiranih neofašističkih slugu (...). Zato je neophodno da istarski Talijani ulože sve svoje snage i poduzmu najveće napore da se postigne sloboda(...). Ali ti napori moraju biti usklađeni, usmjereni; zato je potreban jedan savez (Talijanska unija) koja će objediniti sve članove naše manjine bez ikakva obzira na političke sklonosti, društveni položaj, religiozna uvjerenja. (...). Kroz Uniju Talijanima će biti omogućeno sudjelovanje u organima narodne vlasti (NOO-i) sa sasvim jasnim uočavanjem koje su njihove posebne potrebe.(...) Ostvarimo kroz našu Uniju ogroman duhovni, kulturni, privredni razvitak što nam ga obećava slobodan demokratski život. (...) Pripremajmo se da radimo za blagostanje naše manjine u bratskoj zajednici naroda Jugoslavije.”⁹⁸

Prorijeđeni stalnim racijama i uhićenjima, talijanski antifašisti i njihove organizacije u Trstu, Istri i Rijeci koji su se protivili ideji pripojenja Istre Jugoslaviji, ostali su izolirani. Ostali su postali sastavni dio Talijanske unije za Istru i Rijeku (TUIR), koja je djelovala kao talijansko odjeljenje NOP-a. Iako je TUIR osnovana na inicijativu KPH, mora se priznati da je zasluga za stvaranje ove organizacije na onim talijanskim antifašistima koji su prihvatili budući suživot s Hrvatima. Koliko god TUIR pratila politiku KPH, još se uvijek osjećao određen otpor bezuvjetnom priključenju Istre i Slovenskog primorja Jugoslaviji. Ton politici TUIR-a davao je njezin prvi sekretar Eros Sequi. U širem privremenom odboru TUIR-a nalazimo imena talijanskih antifašista i komunista od kojih će neki nakon rata napustiti organizaciju i optirati za Italiju poput Andree Cassase i Giovannija Duiza.⁹⁹

Glavne aktivnosti Izvršnoga odbora i Vijeća TUIR-a 1945. u kojemu se nalaze sada već neka druga imena i osobe, bile su uglavnom propagandističke naravi. Unija se brinula za novačenje Talijana u NOV i NOP, tisak, te “ (...) prikupljala historijski, književni, umjetnički i drugi materijal koji je svjedočio o učešću Talijana u NOP-u (...)”, kao da su se bojali da im njihovi hrvatski drugovi ne negiraju njihov doprinos oslobođenju Istre. Zadaća Unije, prema riječima njezina vodstva, “(...) nije bila u tome da stvori razdor u Jedinственom Hrvatsko-talijanskom frontu, već da Talijane privede u taj front i to kao nacionalno organiziranu cjelinu, ostvarivši na taj način dvostruki cilj da mobilizira

⁹⁸ *Il Nostro Giornale*, 26.VIII. 1944.

⁹⁹ G. RADOSSI, Osnivanje Talijanske unije za Istru i Rijeku njezino povijesno značenje, Radnički pokret i NOB Općine Labin, Rijeka 1980., 365.: U Odbor su ušli: Domenico Segalla, Giovanni Duiz, Berto Gorian, Giovanni Degobbis, Andrea Casassa, Giorgio Sestan, Aldo Rismondo, Giusto Massarotto, Mauro Cvecić (Sfeci), Eros Sequi, Giorgio Privileggio, Feruccio Poiani, Luciano Barnardi, Nicolo Pitacco.

najšire talijanske mase u borbi protiv fašizma i da održi budnu nacionalnu svijest talijanske manjine”.¹⁰⁰

Sredinom travnja 1945. Predsjedništvo TUIR-a je dosljedno politici koju su zastupali a u smislu pitanja državnopravnog statusa Istre nakon oslobođenja, talijanskoj vladi uputilo protestnu notu jasno se izjašnjavajući:”(…) Kako se vidi iz našeg proglasa – koji predstavlja volju svih poštenih Talijana antifašista, zbijenih u redovima njihove Unije – mi protestujemo i osuđujemo sve antidemokratske manevre koji bi htjeli – negirajući i gazeći sveto pravo samoodređenja naroda, utvrđeno u Atlantskoj povelji - spriječiti hrvatski narod ove oblasti da se ujedini sa svojom maticom zemljom. Na taj način pokušava se stvoriti od nas Talijana Istre i Rijeke kamen smutnje između Italije i Jugoslavije na temelju imperijalističkih principa kojima se fašizam obilato koristio i koji su Italiju doveli do katastrofe. Kroz dvadeset godina mi smo ekonomski i politički trpili zbog posljedica takve politike, koji bi danas talijanski lažni demokrate želili obnoviti.

U toku borbe na život i smrt protiv fašizma i svih njegovih slugu, hrvatski narod Istre- uvršten u redove narodno-oslobodilačkog pokreta Jugoslavije - svojim plebiscitom krvi odlučio se za pripajanje matici zemlji Hrvatskoj.

Mi poštenu talijanski antifašisti, koji smo vidjeli ovu nadčovječansku borbu, odmah smo priznali pravo samoodređenja Hrvata Istre i odmah od prvog časa rame uz rame sa njima, ušli smo u borbu.

U toku ove borbe, našom krvi i žrtvama oprali smo sramotu koju je fašizam bacio na ime Talijana i izvojevali si pravo da živimo slobodni i poštovani u Titovoj Jugoslaviji, za koju nas vežu svi naši ekonomski interesi i u kojoj su nam osigurana i zajamčena sva naša nacionalna prava. (...) Svaki pokušaj da se spriječi hrvatskom narodu Istre pripajanje matici zemlji Hrvatskoj protivan je demokratskom pravu na samoodređenje naroda. Takav pokušaj mogao bi baciti blato na ime demokratske Italije, osim onoga što je već bacio krvnički fašizam. Posljedice jedne takve imperijalističke politike ponovo bismo snosili mi Talijani Istre i Rijeke, koji se nalazimo u toj zoni, i koji bismo bili izloženi opravdanom revoltu hrvatske većine...(...).”¹⁰¹ Protestnu notu potpisali su Dino Faraguna kao predsjednik i Eros Sequi kao tajnik.

Umjesto zaključka

Nesporazume i sukobe među hrvatskim, slovenskim i talijanskim komunističkim strankama u Istri tijekom ratnog razdoblja 1942. - 1945. proizvodile su i poticale sve strane jer je svaka tražila prvenstvo političkoga i vojnoga rada na organizaciji i vodstvu antifašističkoga pokreta. U tom smislu KPS i KPH nisu priznavale međunarodno priznati suverenitet Italije, a i zbog toga što se ona pojavljuje kao agresor i okupator nacionalnoga prostora Slovenaca i Hrvata i

¹⁰⁰ G. RADOSSI, n. dj., 371.

¹⁰¹ “Protest Talijanske unije vladi u Rimu”, *Glas Istre*, 15. IV. 1945.

izvan Istre. KPI nije bila sposobna organizirati pokret otpora, ali ni ponuditi novi nacionalni program za Hrvate i Slovence u Istri i Julijskoj Krajini. Po tome se nije nimalo razlikovala od ostalih talijanskih građanskih stranaka i skupina. U samome NOP-u, ako bi sastanku bio nazočan barem i jedan Talijan-govorilo se talijanski, ali nije bilo slučajeva da se zbog Hrvata i Slovenca govori njihovim jezikom. Nakon uspjeha u organizaciji NOP-a Slovenci i Hrvati nisu osjećali potrebu podilaziti Talijanima, pa čak ni talijanskim komunistima. Dapače, htjeli su je podvrgnuti KPH, odnosno NOP-u.

Sve tri komunističke stranke u Istri inzistirale su na svojim nacionalnim programima i istovremeno tražile modele zajedničkoga nastupa. KPI je inzistirala na očuvanju državnoga integriteta Italije i mnogi će se nakon rata iseliti u Italiju, ali isto tako dobar dio je prihvatio novu realnost.

SUMMARY

THE ATTITUDE OF THE CROAT, SLOVENE, AND ITALIAN COMMUNISTS TOWARD THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT AND THE CONSTITUTIONAL STATUS OF ISTRIA (1941-1945)

The attitude of Croat, Slovene, and Italian antifascists towards the constitutional status of Istria during the period from 1942 to 1945 is seemingly one of the most complex issues in Croatian historiography. We cannot congratulate ourselves on the research done on this issue thus far, not only because of the scarcity of archival materials, but also because until now there has been a decided lack of goodwill to clarify this problem more comprehensively and also because the political structures which participated in clarifying this issue heretofore have politicized it entirely. Furthermore, the problem is complicated due to the fact that it involves not only the members of national communist parties and their adherents, but also bourgeois antifascist groups and members of former parliamentary parties and their followers who were reactivated after the capitulation of Italy. This knot of complicated and often delicate interpersonal relations in the matter of the postwar constitutional status of Istria must be carefully untangled in order to prevent the researcher from becoming even more entangled. The few members of the Communist Party of Croatia who stood with the insurgents in September 1943 stated to all parties very clearly in their proclamations that the Croats of Istria wanted Istria with Croatia in the Yugoslavian federation. The disagreement with the Slovenes (member of the Slovene Communist Party) concerning the geographic notion of Istria and

its Croatian and Slovene parts was relatively quickly smoothed over because they proclaimed the annexation of the north western part of Istria to Slovenia (north of the Dragonja to beyond Buzet). Along with the Communist Parties of Slovenia and Croatia this question was taken up by the Slovene and Croat *narodnjaci* and the majority of the so-called nationalist clerics, as well as a large part of the “ordinary” people; therefore, national movements came into existence. The membership of the Italian Communist Party was variously consternated, surprised, concerned, yet divided by these proclamations and nationalist programmes of the Croatian and Slovene antifascist movements. The younger Italian communists, for the most part, wanted to attach themselves to the National Liberation Movement, that is, to join the call of the Croats and Slovenes to a common antifascist struggle. The older Italian communists who for the most part occupied certain positions were in favour of a “policy of waiting.” These latter were expressly opposed to the annexation of Istria to Slovenia and Croatia within the scope of a Yugoslavian federation. In this matter they were in agreement with the bourgeois Italian politicians (Republicans, Social Reformers, Social Democrats, and Populists). Moreover, even the younger members of the Communist Party of Italy who were allied to the National Liberation Movement and accepted the direction of the Communist Party of Croatia (even when they entered its ranks in fact) did not quickly accept the idea of changing the constitutional status of Istria. The question of the status of Istria or some of its territories was consistently a matter of division between two, sometimes three communist parties during the war, which, in the postwar years, escalated into open conflict: Slovene and Croatian on one side, Italian on the other.

Key words: Istria, the Second World War, the Communist Party of Croatia, the Communist Party of Slovenia, the Communist Party of Italy